

GHEORGHE I. BRĂȚIANU

SFATUL DOMNESC
ȘI ADUNAREA STĂRILOR
ÎN PRINCIPATELE
ROMÂNE

BIBLIOTECA ENCICLOPEDICĂ
DE ISTORIE A ROMÂNIEI

BE

editura
enciclopedică

Texte digitizate la Biblioteca Județeană Mureș în cadrul proiectului
"Mai aproape de lectură: biblioteca publică în serviciul studenților".
Proiect realizat cu sprijinul Administrației Fondului Cultural Național.

COLECȚIA „BIBLIOTECA ENCICLOPEDICĂ DE ISTORIE A ROMÂNIEI”

GHEORGHE I. BRĂȚIANU

**SFATUL DOMNESC ȘI
ADUNAREA STĂRILOR
ÎN PRINCIPATELE ROMÂNE**

CUPRINS

CUVÂNT ÎNAINTE

CUVÂNT ÎNAINTE al editorului francez

INTRODUCERE

PARTEA ÎNTÂI TEMEIURILE POLITICE ȘI SOCIALE

CAP. 1: *Caracterul constituțional al domniei*

1. Caracterul domniei în Țările Românești
2. Domnie și „Țară”
3. Domnie și Stări

CAP. II: *Stările sociale în Bulgaria medievală și în Țările Românești*

1. Evoluția claselor sociale în Bulgaria medievală
2. Originile feudale ale stărilor sociale în Țările Românești
3. Clasele sociale în Evul Mediu românesc
4. Clasele sociale în veacul al XVII-lea
5. Restrângerea Stării privilegiate

PARTEA A DOUA MĂRIRE ȘI DECĂDERE A ADUNĂRILOR DE STĂRI

CAP. III: *Stările și adunările lor în Țara Românească (până la 1750)*

1. Problema în istoriografia română mai nouă
2. Domni și boieri în veacurile XIV-XVI
3. Pacta et conventa sub Mihai Viteazul
4. Regimul de Stări în veacul al XVII-lea
5. Criza regimului de Stări
6. Către reformele lui Constantin Mavrocordat

CAP. IV: *Stările și adunările lor în Moldova (până la 1750)*

1. Problema în istoriografia românească mai nouă
2. Feudalitatea înainte de descălecat.
3. Domnia și Stările în veacul al XV-lea
4. Politica socială a lui Ștefan cel Mare și a urmașilor săi direcți
5. Regimul de Stări sub influența polonă și ardeleană
6. Regimul de Stări în veacul al XVII-lea
7. Domnia autoritară a lui Vasile Lupu
8. Domnia și Stările în luptele dintre turci și poloni
9. Teorie și practică politică sub Dimitrie Cantemir și Nicolae Mavrocordat
10. Adunările de Stări sub fanarioți

PARTEA A TREIA
SFÂRȘITUL REGIMULUI DE STĂRI

CAP. V: Regimul de Stări în principate până la Regulamentul Organic (1750 - 1829)

1. Hegemonia Protipendadei
2. Privilegiile Stărilor în timpul războaielor dintre turci, ruși și austrieci
3. Primele atingeri cu ideologia revoluționară în jurul anului 1800
4. „Adunarea Norodului” lui Tudor Vladimirescu
5. Proiectele de reformă constituțională, 1821 - 1822
6. Întărirea privilegiilor, 1823 - 1827

CAP. VI: De la regimul de Stări la parlamentarismul modern (1829 - 1858)

1. Organizarea regimului de Stări prin Regulamentul Organic
2. Reformele constituționale ale Revoluției din 1848
3. Desființarea privilegiilor și a reprezentării Stărilor

ÎNCHEIERE

REZUMAT CRONOLOGIC

INDICE

CUPRINS

CAPITOLUL I

CARACTERUL CONSTITUȚIONAL AL DOMNIEI

Caracterul Domniei în Țările Românești. Domnie și „Țară”. Domnie și Stări.

1. CARACTERUL DOMNIEI ÎN ȚĂRILE ROMÂNEȘTI

Într-o lucrare recentă asupra „Domniei în țările române”, au fost rezumate astfel părerile deosebite, ce ne întâmpină și acum asupra acestui subiect: ar fi în prezență trei teorii despre atribuțiunile și întinderea puterii domnești, în jurul cărora se pot grupa, cu unele nuanțe, concluziile lucrărilor celor mai cunoscute.¹ Cea dintâi și cea mai veche, e înfățișată de A. D. Xenopol, care se rostește în modul cel mai categoric pentru stăpânirea fără nici o margine sau îngrădire a Voievozilor din Țara Românească și din Moldova: „legal, Domnul nu era îngrădit prin nimic, în voia Domnului stătea tot ce-i trecea prin minte, și nedreptatea cea mai strigătoare la cer putea să iea ființă, de îndată ce Domnul avea inima a o îndeplini... Domnul român avea deci, în vremurile mai vechi ale istoriei noastre, o putere absolută în înțelesul cel mai deplin al cuvântului. Despotismul asiatic, iată caracterul domniei românești.”² De altfel, ca și în alte împrejurări, părerea acestui părinte al istoriografiei noastre moderne se așază pe linia unei tradiții mai vechi, deoarece ea reproduce, în termeni mai concisi, pe aceea dezvoltată cu aproape două secole în urmă de Dimitrie Cantemir. „Nu le lipsea, scrie învățatul domnitor în a sa *Descriptio Moldaviae*, despre înaintașii săi în scaunul țării, nici o superioritate a puterii supreme cu care se mândresc principii cei mai mari. Afară de Dumnezeu și sabia lor, nu recunoșteau pe nimeni superior în țară [...] războiul, pacea, viața, moartea și bunurile tuturor locuitorilor depindeau de voința lor și de toate acestea puteau să dispuie după voință, pe drept sau pe nedrept, fără să se poată împotrivi cineva [...] Toate demnitățile civile și militare stau în puterea Domnului: le dă celor iubiți, le ia celor urâți de el. În darea acestora nu este pentru principe nici o regulă. Dacă ar vrea să dăruiască pe un țăran cu titlul de logofăt mare, care e cinstea cea mai mare pe care Moldova o poate da, n-ar îndrăzni nimeni să se împotrivească fățiș; dimpotrivă, dacă ar voi să înlăture dintr-o asemenea demnitate pe unul născut din cea mai nobilă familie, acesta trebuie să se supună de îndată voinței Domnitorului său. Tot astfel de putere are Domnul nu numai față de preoții mai mărunți, ci și de mitropolit, de episcopi, arhimandriți și egumeni, și față de oricine face parte din tagma bisericească [...]”³ În mod firesc, dacă aceste vederi ar fi fost confirmate de examinarea mai amănunțită a faptelor și împrejurărilor, cercetarea însăși pe care o întreprindem n-ar mai avea nici un rost: față de o putere domnească nemărginită, de un „despotism asiatic” asemănător cu acel al sultanilor sau al altor potentăți din Răsăritul mijlociu sau depărtat, nu poate fi vorba de îngrădirea, pe care o reprezintă instituțiile unui regim de Stări.

S-a dovedit însă că părerea lui Cantemir nu se potrivește cu realitățile mai vechi ale organizării de stat moldovenești, și se apropie doar de unele năzuinți ale vremii sale, în care principiile absolutiste triumfau de altfel și în marile monarhii apusene. În altă ordine de idei, asemenea definiții nu pot cuprinde în formularea lor prea rigidă și adesea arbitrară evoluția unei concepții de cârmuire care se întinde, prin atâtea vicisitudini, peste jumătate de mileniu; schematizările și generalizările excesive sunt dăunătoare expunerii istorice, dar mai cu deosebire acelei care descrie instituțiile, nu numai în alcătuirea dar și în dezvoltarea lor.

Acestei teorii „absolutiste” autorul lucrării amintite mai sus îi opune cea pe care o califică de „quasi-liberală” a D-lui C. C. Giurescu.⁴ După D-sa, „puterea Domnului în ambele principate,

¹ Al. A. Buzescu, *Domnia în Țările Române până la 1866*, București, 1943, p. 149 și urm.

² A. D. Xenopol, *Istoria Românilor*, III, p. 161.

³ D. Cantemir, *Descriptio Moldaviae*, ed. Acad. Române, p. 36-38.

⁴ Al. A. Buzescu, *op. cit.*, p. 154.

departe de a fi absolută, era îngădită de o parte de așezămintele dreptului nescris, «obiceiul pământului», care corespunde atât de deplin și de precis acelei *consuetudo terrae* amintite de documentele Evului Mediu apusean, de alta de sfatul principalilor demnitari, pe cari îi consulta în toate împrejurările însemnate. El nu era deci «un autocrat obișnuit să dispuie fără nici o considerație de persoana și bunurile supușilor săi» așa cum s-a afirmat de unii istorici [...] Separarea puterilor în stat este o idee modernă. Epoca de care ne ocupăm noi n-a cunoscut-o. Nu se făcea pe atunci o distincție hotărâtă între atribuțiile judecătorești și cele executive. Una și aceeași persoană hotăra și executa. De aici, abuzuri. Nu trebuie însă să ne închipuim că nu existau și în privința aceasta anumite limite și îngărări. Dacă nu erau scrise, ele erau orale, transmise din generație în generație, formând, cum se spunea la noi, «obiceiul pământului». Iar peste acest obicei nu se putea trece fără primejdie.”¹ „Este caracteristic că în materie de judecată, fiecare din părțile interesate într-un proces putea cere Domnului «legea» sau «legea țării», și să-și încredințeze cauza jurătorilor, chemați să-i dovedească dreptatea prin jurământul lor. Nu e mai puțin semnificativ că actele politice importante se încheie *cu sfatul* sau *asentimentul boierilor*, lucru care se menționează în documentele respective.”² Iată deci un alt punct de vedere, care aduce în discuție tocmai pe acei factori, cari se află aiurea la temelia regimului de Stări: sfatul și ajutorul, *consilium et auxilium*, de unde am văzut că se dezvoltă aiurea, potrivit obligațiunilor de drept feudal, și organizarea adunărilor reprezentative ale Stărilor sociale și politice.

În sfârșit, o a treia teorie ar fi cea pe care autorul „Domniei” o consideră oarecum intermediară, cea a lui Nicolae Iorga. Ea ar formula teza unei domnii autoritare, nu în înțelesul despotismului asiatic, așa cum îl concepea Xenopol, dar nici în acel al unei mărginiri a puterilor ei, altfel decât prin propria ei voință și sferă de interese. La început, în această părere, „Domnul nu a dat nici o interpretare, nici o sporire sau creațiune de drepturi. El nu face, în Moldova ca și în Țara Românească mai veche, decât să confirme sau să împartă daniile. El nu este astfel nici legiuitor, nici amestecat în procese cari nu pot să se deschidă din cauza condițiilor încă atât de patriarhale ale țărilor. El își culege dijmele, poruncește cu strășnicie să i se facă slujbele, își păzește braniștele [...] Când face una din multele danii la mănăstiri, nu face decât să cedeze la bălțile de pescuit și la dijme, drepturile sale...”³ De aci decurge ideea unei „țări domnite, permanent și de fapt”, a unei domnii care nu se amestecă în multiplele domenii ce se deschid doar activității și investigațiunilor aparatului de stat modern, dar se arată „nepărtinitoare și miloasă, înțelegătoare pentru orice nevoie și miloasă numai pentru orice merit: domnia mândră și bună, căreia nu i se bate din picior.”⁴

Dar această din urmă definiție, oarecum ideală, a domniei, e culeasă dintr-o scriere cu caracter mai mult politic și polemic, care oglindește mai degrabă frământările omului politic în vremuri tulburi, decât concepția istoricului. Ea mai are dezavantajul de a nu ține seamă de principiul alegerii domnitorului, pe care Iorga l-a accentuat mereu,⁵ și de a trece cu vederea o contribuție de o deosebită însemnătate la studiul întregii chestiuni - singura de altfel care pune problema sub toate laturile ei: *istoricul Constituției românești*, asupra căreia va trebui să revenim.⁶ Din împărțirea însăși a marei sale opere, *Istoria Românilor*, scrisă către sfârșitul vieții, se putea de altfel reconstitui o altă interpretare, evolutivă și prin aceasta chiar mai potrivită realității istorice, dezvoltării și atribuțiunilor puterii domnești. Nu degeaba expunerea sa începe cu *ctitorii*, trece de la ei la *cavaleri* și la *viteji*, pentru a ajunge la *monarhi* și la *reformatori*. Din aceste titluri semnificative ale volumelor, se poate desprinde imaginea unei instituții ce se transformă cu timpul, accentuând când latura ostășească și războinică, când cea organizatoare și constructivă. Se poate însă, ce e drept, constata o preocupare vădită de a așeza domnia în centrul expunerii, ca factorul determinant al vieții

¹ C. C. Giurescu, *Istoria Românilor*, II, 1, p. 343 și II, 2, p. 484.

² *Ibidem*, II, 1, p. 345.

³ N. Iorga, *Hist. des Roumains*, Bucarest, 1937, III, p. 416-17. Preferăm versiunea franceză, deoarece dă forma ultimă a gândirii autorului.

⁴ N. Iorga, *Isprava*, p. 59-60, apud Buzescu, *op. cit.*, p. 152.

⁵ Cf. *Geschichte des Rumänischen Volkes*, II, p. 20 și urm.

⁶ În volumul *Noua Constituție a României*, București, 1923, p. 5 și urm., publ. de Institutul Social Român.

de stat, îngrădită de piedicile ce rezultă pentru acțiunea ei, mai mult din împrejurări de fapt decât din stări de drept.

Acest mod de a vedea a influențat poate excesiv părerile altor cercetători. În una din ultimele sale scrieri, Ion C. Filitti, recunoscând totuși că o „concepție normală a rămas neconținut că Domnul trebuie să rămâie respectuos de obiceiul pământului”, socotește în primul rând că „Domnia concentrează în mâinile sale, pentru întreg teritoriul principatelor, puterile legiuitoare, executivă și judecătorească.” El merge chiar mai departe, afirmând că „deoarece la noi n-a existat feudalitate, puterea absolută inițială a Domnului n-a cunoscut veacuri de eclipse ca puterea regală în Occident. Din aceeași cauză n-au existat la noi acele instituții create chiar de regi pentru a lupta împotriva feudalității și care, sub forma de state generale, state provinciale, privilegii municipale, adunări ale clerului și parlamente judecătorești, au temperat, dar și acolo numai câțva timp, puterea absolută regală.”¹ Cine a urmărit, din studiile noastre precedente, originile și dezvoltarea regimului de Stări în Apusul Europei, își va da seama numaidecât de punctul de vedere greșit al cercetătorului român, în ce privește locul pe care îl ocupă adunările de Stări în istoria generală, sau chiar în cea a Franței, la care se pare că s-a gândit mai mult.² Nădăjduim să putem demonstra că părerea lui Filitti nu se potrivește nici propriului nostru trecut.

Privind doar liniile mari ale problemei, nu se poate însă tăgădui o tendință aproape generală la istoricii noștri, de a deosebi cel puțin două perioade în istoria Domniei în țările românești. Într-un studiu recent, Dl. P. P. Panaitescu a avut prilejul să privească problema sub o altă latură, cea culturală care nu poate fi despărțită de influențele factorilor politici. D-sa a analizat cu o necontestată pătrundere „începuturile literaturii în limba română,”³ pe cari, spre deosebire de alții, le află în scrierile de caracter istoric, înainte de a fi folosit graiul nostru în cărțile bisericești, ce nu sunt expresiunea propagandei calvine sau luterane. Cauza principală a părăsirii limbii slavone în redactarea letopisețelor ar fi însemnătatea sporită a boierimii de la sfârșitul veacului al XVI-lea, care își manifestă propriile năzuințe în noua formă, ce o capătă cronicile Țării Românești și ale Moldovei. „Elementul de continuitate în politica țării nu mai este domnia, ci boierimea mare. Veacul al XVII-lea și al XVIII-lea formează în istoria noastră o nouă perioadă, *perioada aristocratică*, după cea voievodală. Și în Ardeal s-a petrecut același fenomen: după domnia regilor unguri, a urmat perioada Principatului ardelean din veacurile al XVI-lea și al XVII-lea, condus de nobili ardeleni.”⁴

Era de altfel firesc să se facă și aci apropierea de evoluția generală a instituțiilor în întreaga regiune geografică ce cuprinde și țările noastre. Într-o altă lucrare în care a lămurit de ce au fost Țara Românească și Moldova țări separate?” Dl. Panaitescu s-a referit la consecințele politice, cari au rezultat din situația economică a Poloniei și Ungariei la sfârșitul Evului Mediu și la noul echilibru de puteri în viața acestor state: „coeziunea Statului se destramă, puterea suveranilor scade în așa grad, încât ei devin o jucărie în mâinile nobilimii atotputernice, sunt aleși, temporari și fără drept de a-și numi urmași, nobilimea este stăpână pe viața economică și de aci, și pe cea politică. În aceste țări, unde nu mai treceau drumuri comerciale, unde deci o burghezie nu s-a putut constitui, singurul izvor de venit rămâne pământul cu roadele lui. Era firesc ca proprietarii pământului, deci nobilii, să fie stăpâni pe viața economică a țărilor agricole și, prin aceasta, și stăpânească și Statul. Avem deci din veacul al XVI-lea până în al XIX-lea, în istoria noastră ca și în a statelor vecine pomenite, o perioadă pe care o putem numi *aristocratică*, urmând după cea voievodală.”⁵ Această perioadă aristocratică este însă tocmai cea a regimului de Stări și diete, pe care am avut prilejul de a-l descrie în legătură cu împrejurările din Ungaria și din Ardeal.⁶

¹ I. G. Filitti, *Administrația centrală în principate*, în *Enciclopedia României*, I, p. 272. V. și studiul său mai vechiu *Evoluția claselor sociale în trecutul Principatelor române*, în *Arhiva pentru știința și reforma socială*, V, p. 90-91.

² Cf. *Sfatul domnesc și adunarea stărilor*, II, *ibid.*, XXVIII, p. 361 și urm.

³ Retipărit în volumul *Interpretări românești. Studii de istorie economică și socială*, București, 1947, p. 231 și urm.

⁴ P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 247.

⁵ *Ibid.*, p. 141.

⁶ Cf. memoriul precedent: IV. *Adunările de Stări în țările Europei de Răsărit dunărene*.

Nevoia de a nu considera fenomenul „Domniei” sub un singur aspect și de a nu constrânge faptele să se conformeze unei definiții teoretice, ale cărei termeni nu-și găsesc decât în parte confirmarea în izvoarele istorice, s-a impus astfel cercetării. Sunt acum treizeci de ani, în cele dintâi încercări pe cari le-am scris cu privire la problemele istorice românești, rămase de altfel nepublicate, dintr-o mai justă apreciere a lipsei de pregătire a autorului, care de abia își trecuse bacalaureatul - mi-am înfățișat totuși necesitatea unui studiu care să considere, de la întemeierea Principatelor măcar până în pragul erei fanariote, relațiile între puterea domnească și boierime în trecutul țărilor noastre. Nu amintesc aci aceste schițe, cari se resimt de particularitățile inerente vârstei, ca și de condițiile nu prea favorabile în cari le-am putut redacta,¹ decât pentru a scoate în evidență că încă de atunci, și în lipsa unei documentări mai vaste, ale cărei instrumente nu-mi stăteau la dispoziție, procesul istoric pe care mă încumetam a-l descrie îmi apăruse din capul locului mai complex, trecând în desfășurarea veacurilor prin faze deosebite, ce nu le putea cuprinde o singură formulă, fie ea „despotică” sau „oligarhică”. O cât de sumară cetire a letopisețelor, cu o contribuție cât de redusă a spiritului critic, scosese în evidență adânci deosebiri, nu numai în metodele dar și în concepțiile de cârmuire, nu numai de la o epocă la alta, dar chiar între două domnii din aceeași epocă. Era limpede că definiția „despotismului asiatic” nu putea cuprinde domnia lui Petru Șchiopul, despre care cronicarul din veacul al XVII-lea însemna că era „blând, ca o matcă fără ac”, iar „boierilor le era² părinte”; după cum formula „constituțională” nu se potrivea urmașului său Aron, poreclit Tiranul, căruia „nu-i era grijă de altă, numai pre afară de a prădare; din lăuntru nu se sătura de curvie, de jocuri [...] boierii pentru avuție îi omora, jupâneșele le silea.”³ De la un an la altul, de la 1591 la 1592, se însemnaseră astfel în cronica Moldovei două moduri potrivnice de a cârmui, unul cu sfatul domnesc, celălalt împotriva lui.

De asemenea, era nu mai puțin vădit că relatarea și interpretarea aceluiași fapt căpătaseră la trecerea veacului, tiparul unor mentalități cu totul diferite, după cum letopisețul se scria de diacul domnesc, la curtea Voievodului, sau reprezintă vederile boierului, încercat în sfatul țării. Îmi îngădui să reproduc o pagină din aceste încercări mai vechi, mai mult desigur pentru a însemna data acestor preocupări, decât din alte considerațiuni:

„Nimic nu dovedește mai bine schimbarea spiritelor din veacul al XVI-lea în cel următor și nu apare nicăieri mai vădit contrastul între cele două vremi, decât în diferitele versiuni ce le avem, în letopisețe, asupra domniei lui Ștefăniță. Macarie, călugăr din vremea lui Petru Rareș, scrie astfel în cronica lui slavonă: „Domnind, cum s-a zis mai sus, Ștefan cel Tânăr, și întocmindu-și viața după sfatul celor înțelepți, vechiul dușman al neamului omenesc nu suferi multă vreme râvna cea bună, ci sădi în inima mai sus pomeniților sfetnici mari nesațiul, izvorul zavistiei, și vrăjmășie cruntă sămănă între dânșii. Umblând ei cu astfel de lucruri, au tăiat Ștefan Voievod capul hatmanului său ce-l crescuse și-i fusese dascăl, în luna lui aprilie în anii 7031 în curțile domnești de la Hârlău. Într-acelaș an luna lui septembrie s-au sculat asupra lui Ștefan Voievod toți boierii lui, ca să-l scoată din domnie. Iar Ștefan Voievod neavând de nicăieri ajutor, își încredința lui Dumnezeu necazul său, iar acesta a suflat asupra lor mânia sa și-i împrăștiă [...] prin țările și domniile de prin prejur.”⁴

Aceste rânduri sunt scrise de un om pentru care Domnul este ceva sfânt: pornirea împotriva Domniei nu poate purcede decât din „nesațiul, izvorul zavistiei”, iar pe răzvrățiți nu-i învinge numai puterea omului, ci îi pedepsește urgia cerească, pentru gândurile lor îndrăznețe și nelegiuite.

Să deschidem acum, la același capitol, letopisețul lui Ureche Vornicul,⁵ care scrie aproape un veac mai târziu: „într-acestaș an, în luna lui aprilie, în cetatea Hârlăului Ștefan Vodă au tăiat pre

¹ Începute în 1916 și întrerupte de începutul războiului. Manuscrisul intitulat „*Câteva observații generale asupra Istoriei Românești a Veacului de Mijloc*” a fost redactat la Iași în septembrie-octombrie 1917, când venisem rănit de pe front și mă aflam în convalescență, neavând la dispoziție decât cărțile mele proprii.

² Gr. Ureche Vornicul și Simion Dascălul, *Letopisețul Țării Moldovei*, ed. C. C. Giurescu, p. 178 - 179.

³ *Ibid.*, p. 180.

⁴ I. Bogdan, *Vechile cronici moldovenești până la Ureche*, p. 202.

⁵ *Ibid.*, p. 92-93.

Arbure hatmanul,¹ pre carele zic să-l hie aflat în viclenie, iară lucru adevărat nu se știe [...] Ce pururea tinerii se pleacă și cred cuvintele cele rele a pohlibuitorilor. Și acea plată au luat de la dânsul, în loc de dulceață amar pentru nevointa lui cea mare, că nici judecat nici dovedit au pierit [...] Văzând boerii și lăcuiitorii țării Moldovei moartea lui Arbure hatmanul, mai apoi și a feciorilor lui, știind cât bine au avut Ștefan Vodă de la dânsii și mai apoi cu ce plată le-au plătit, cu toții s-au întristat de vrășmășia lui Ștefan Vodă. Socotind că și ei vor lua aceeași plată, care au luat și Arbure, cu toții s-au rădicat asupra lui, septembrie 7, ce nimica n-au folosit, că celui fricos și spăimat, știindu-și moartea de-a pururea înaintea ochilor, nici un loc de odihnă nu i-i, nici inima de războiu. Și văzând că lui Ștefan Vodă i-au venit țara într-ajutoriu, s-au răsipit printr-alte țări [...].”

E același fapt pe care-l povestesc amândoi cronicarii; putem însă afla versiuni mai deosebite? Pentru Macarie, omul vremii lui Petru Rareș, răscoala e o semeață călcare de legi; pentru Ureche, omul veacului al XVII-lea, e o îndreptățită ridicare împotriva unei nemiloase tiranii. Dar iată și pe Nicolae Costin, cu greoaia-i erudiție, încâlcită ca o barbă de bătrân logofăt, care afurisește pe Ștefan cel Tânăr, aducând împotrivă-i pe „Seneca filosoful”, pe „Salustie”, pe „Clavdie” [...] După el, numai cruntul Nerone s-ar putea asemui cu groaznicul Voievod: „Crescut-au acest Ștefan Vodă pe mâinile lui Arbure Hatmanul; și ce plată au luat de la Domnu-său! cum și Seneca filosoful, de la cumplitul Nero, împăratul Ramului.”² În fiecare din povestitori se oglindesc grijile vremii, pana fiecăruia zugrăvește trecutul, așa cum îl vede prin nevoile zilelor lui [...] Am reprodus impresiile culese din întâia citire mai atentă a acestor izvoare, spre a dovedi că împrejurările la cari se referă se impuneau și unui spirit neprevenit, fără accentul pe care îl imprimă întotdeauna o mai îndelungată pregătire științifică. O primă concluzie se putea trage încă de atunci: că „Domnia” nu este în țările noastre un factor izolat în conducerea statului, neschimbat în relațiile sale cu lumea dinlăuntru și din afară, ci că ea trebuie cercetată în timp, ca orice fenomen istoric, și în raporturile, de înțelegere sau de luptă, pe cari condițiile generale ale vieții de stat i le impun cu ceilalți factori de răspundere politică: „boierii” și „țara”. Desigur, însă, că această interpretare ne apropie mai mult de perspectivele ce ni le deschide comparația cu regimul de Stări al vecinilor de la Apus și Miazănoapte.

O altă concluzie se adaugă însă de îndată celei dintâi: rosturile Domniei nu pot fi deplin limpezite dacă nu ținem seamă de modelele ce i le-au putut oferi condițiile politice ale altor țări, a căror influență asupra trecutului nostru e un fapt bine stabilit. Numai în lumina acestor înrâuriri și a efectelor lor, vom putea defini, cu mai puține posibilități de greșeală, caracterul instituției și întinderea puterii domnești în principatele române, față de alte categorii sau Stări politice și sociale.

2. DOMNIE ȘI „ȚARĂ”

E un fapt care nu se poate tăgădui, după atâtea lucrări ale istoricilor și ale filologilor, că în limba noastră termenii cari arată noțiuni de comandament sau de ierarhie, atât în ordinea de stat cât și în acea bisericească, sunt în mare parte de obârșie slavă, sau în orice caz împrumutate din alte limbi prin mijlocirea vorbirii slave. Aceasta de altfel nu modifică natura limbii române, care atât în structura sa, cât și în originea termenilor esențiali, rămâne latină, dar confirmă ipoteza că ierarhia socială și politică a celei mai vechi istorii românești s-a suprapus, prin influențe și presiuni din afară, straturilor populare romanice sau romanizate, cari alcătuiesc temeiul națiunii noastre. Nu vom reveni asupra unor probleme dezbătute pe larg, cu un mare număr de argumente și de dovezi, de către specialiștii respectivi; din concluziile lor și din acele pe cari le-am folosit eu însumi în alte studii,³ voi desprinde doar pentru laturea care ne interesează aci, câteva fapte îndeobște cunoscute.

¹ Titlul de „hatman” trebuie înțeles firește ca „pârcălab și portar de Suceava”. E un anacronism la Ureche. Cf. I. Bogdan, *Documentul Rânzenilor din 1484 și organizarea armatei moldovenești în sec. XV*, Anal. Acad. Rom., Mem. Secț. Ist., s. 2-a, XXX (1908), p. 387.

² Let.², I, p. 187-188 în n.

³ Cf. G. I. Brătianu, *Le problème de la continuité daco-roumaine*, *Rev. historique du Sud-Est européen*, XX(1943), p. 65 și urm.; A. Rosetti, *Istoria limbei române*, III, p. 24; C. C. Giurescu, *Ist. Românilor*, I³, p. 262 și urm.; P. P. Panaitescu, *Interpretări românești (Problema originii clasei boierești)*, p. 33 și urm.

Este foarte probabil că înțelesul de supunere și inferioritate socială, pe care îl capătă în vechile noastre documente cuvântul însuși de „rumân” (*vlah* în textele slavone) reprezintă amintirea unei vremi în care populația băștinașă se afla în legături de dependență față de un „supra strat” de cuceritori sau stăpânitori de altă origine - fenomen ce corespunde într-o largă măsură împrejurărilor cunoscute din țările Europei Apusene, după căderea Imperiului Roman și întemeierea regatelor barbare. Soarta „rumânului” nostru a fost aceea a lui *Romanus* din unele izvoare medievale apusene, iar noțiunea pejorativă pe care a căpătat-o nu diferă de aceea care a transformat, în limba franceză a Evului Mediu, pe *villanus*, locuitorul viliei romane, într-un *vilain* supus tuturor cerințelor stăpânirii feudale, sau în limba italiană, a dat cuvântului *schiavo* îndoitul înțeles de slav, ca obârșie etnică, și sclav, în ce privește categoria socială.¹

De asemenea, cu toate discuțiile ce continuă încă în jurul acestei spinoase probleme, cred că se poate considera în unele privințe lămurită și chestiunea originii acestor stăpânitori străini, cari și-au imprimat pecetea vechilor noastre așezăminte și terminologiei administrative ce se leagă de ele. „Cneaz”, „voievod”, „boier”, ca și „vlădică” sunt termeni slavi în ordinea cârmuirii laice și eclesiastice - fără a pomeni de numele dregătoriilor cari aparțin unei epoci mai târzii, acelei în care statul s-a încheșat și își dezvoltă aparatul de conducere. E cunoscut că și în ordinea religioasă, dacă termenii esențiali cari reprezintă credința, sunt latini, acei ce corespund nevoilor ierarhiei și liturghiei sunt slavi. Faptul că o toponimie slavă ne întâmpină pe întregul teritoriu locuit de români la Nord de Dunăre - după cum de altfel una romanică sau chiar românească mai supraviețuiește în unele regiuni slavizate ale Peninsulei Balcanice - că în cele mai vechi documente ale țărilor noastre numele elementelor de conducere sunt în mare parte slave, a dus pe unii dintre cercetătorii recentți la concluzia unei stăpâniri slave asupra poporului român, la începutul dezvoltării sale naționale, în același fel în care francii, longobarzii sau vizigoții germanici au stăpânit în primele secole ale Evului Mediu, popoarele romanice cari au devenit mai târziu francezii, italienii, spaniolii. Mai ales împrejurarea că o liturghie creștină de limbă slavonă s-a răspândit în toate ținuturile românești carpatice și dunărene, și că creștinarea însăși a slavilor, apropiați de noi, s-a produs doar în veacul al IX-lea, dovedește că în acest timp ei au constituit elementul de conducere, care a lăsat urme atât de adânci în ordinea culturală, ca și în cea politică sau socială.

Această constatare, a cărei documentare e de prisos să o repetăm aici,² are însă nevoie de un corectiv. Slavii, deși apar în izvoarele istorice bizantine cari le amintesc începuturile, cu însușiri războinice, nu au reușit însă niciodată, prin propriile lor forțe, să alcătuiască formațiuni de stat mai puternice sau mai întinse. Procopiu, istoriograful lui Iustinian, arată că ei „nu sunt supuși unui singur om, ci duc o viață democratică, și de aceea câștigul și paguba la ei sunt în comun.”³ Această definiție din veacul al VI-lea se întregește cu datele istorice ale epocii următoare, cari dovedesc că slavii apuseni au avut nevoie de un străin, Samo, pentru a se organiza, cei din Miazăzi de hani bulgari de obârșie turanică, iar cei din Răsărit de varegii scandinavi, pentru a constitui stăpâniri mai întinse decât acele ale triburilor izolate, sau ale unor republici orășenești mărginite. În aceste din urmă cazuri, nu a fost vorba numai de un conducător străin, adus din întâmplare în mijlocul poporului slav, ci de o întreagă pătură stăpânitoare, al cărei caracter distinctiv s-a menținut multă vreme, chiar după slavizarea ei lingvistică. Ar fi deci o împrejurare cu totul deosebită și cu ceea ce ne oferă datele cunoscute de aiurea, ca tocmai în Dacia, slavii să fi avut, prin propria lor putere și inițiativă, față de poporul român, rostul de organizare și conducere pe care în general alții l-au avut față de ei, și să fi dovedit numai aci însușiri, ce par a le fi fost refuzate aiurea. Cred că enigma se lămurește, dacă socotim că în această perioadă, neamurile slave ale regiunii ce ne interesează se găseau ele înseși în relații de dependență față de alți stăpânitori, de obârșie turco-mongolă: avarii, a căror hegemonie în Europa Centrală și Răsăriteană s-a prelungit până la războaiele lui Carol cel Mare; după distrugerea *ringului* lor la 796, supremația lor a fost înlocuită de cea a hanilor bulgari,

¹ Cf. G. I. Brătianu, *Une énigme et un miracle historique: le peuple roumain*, p. 124 și urm.

² Cea mai convingătoare e în articolul citat mai sus, al D-lui P. P. Panaitescu. Cf. I. Filitti, *Evoluția claselor sociale în trecutul Principatelor române, Arhiva pentru știința și reforma socială*, V, p. 107 n. 7; v. și Iorga, *Ist. poporului român*, I, p. 132.

³ *De Bello Gothico*, III, 14, 25.

în epoca în care s-a efectuat trecerea acestora la creștinism și răspândirea liturghiei slavone de către ucenicii lui Chirii și Metodiu.¹ De altfel, e știut că termenul însuși de „boiar” care definește clasa conducătoare a popoarelor slave, și mai cu deosebire a bulgarilor și a rușilor, e de origine mongolă. O „boierime” sau nobilime, de origine în bună parte, și în orice caz de cultură slavă, s-a putut deci înstăpâni între veacul al VI-lea și al IX-lea, în țările în cari se vor întemeia mai târziu principatele române, dar fiind ea însăși dependentă de alți conducători de oști și noroade, puternicii hani ai avarilor, pe urmă, poate, și ai bulgarilor. Încetul cu încetul, s-a desăvârșit procesul de romanizare al acestei pătri suprapuse de limbă și cultură slavă, cum s-a desăvârșit în Apus acel al stăpânitorilor germani;² poate a intervenit în unele părți și o reacțiune în forme mai puțin pașnice, a cărei amintire o păstrează, pe la 1100, cronica lui Nestor, și al cărei răsunet întârziat îl aflăm încă în veacul al XV-lea în istoria lui Dlugosz: mențiunea că „vlahii” i-au alungat și i-au înlocuit pe slavi.³ Sigur este că în secolul al XII-lea, cronica cunoscută a Notarului Anonim al regelui Bela păstrează încă vie amintirea simbiozei slavo-române, prin mențiunea ce aflăm în ea, a voievodatelor din Ardeal și din părțile sale de margine, la sosirea cuceritorilor maghiari.

Ceea ce poate nu s-a observat însă îndeajuns, în legătură cu această latură a problemei, este înțelesul restrâns și local pe care îl au, chiar și în cele mai vechi documente ce le folosesc, termenii ierarhici de origine slavă. *Cneazul* are origini foarte nobile; el reprezintă doar în limbile slave transpunerea cuvântului german *Konung*, rege. Dar și în organizarea primitivă a lumii germanice, înțelesul ce se leagă de acest titlu nu depășește atribuțiile unor *reguli* sau „crăișori”, șefi de triburi, numărul și puterea acestora fiind variabile. În lumea slavă, cu tendința ei de fărâmițare a organelor de comandament și de judecată, rosturile cnejilor nu apar mai întinse; mai târziu, ca să însemne o putere mai considerabilă, trebuie să se ridice un „Mare Cneaz” peste ceilalți, cum s-a întâmplat în Rusia.

În documentele ce le amintesc pe teritoriul învecinat cu regiunile noastre, ele se restrâng la atribuțiunile unei căpetenii sătești, supuse alegerii, din grupul de familii înrudite care constituie comunitatea rurală. Este ceea ce s-a numit caracterul „gentilic” al cnezatului.⁴ În Ungaria, ordinea feudală îi va despărți, împingând pe unii în rândurile nobililor, pe alții la rosturile de judecători sătești ai cnejilor „comuni”. Într-o situație destul de modestă ne apar cnejii Hațegului din veacul al XIV-lea, cari alături de „bătrânii Valahi”, judecă pricinile locale în fața vicevoivodului regal al Transilvaniei,⁵ pe temeiul „dreptului valah” (*wsiach woloskich*) acea a cnezului sătesc din Galiția, ca vechil al seniorului, din aceeași vreme sau din secolul următor, nu arată a fi mai însemnată.⁶ Un text mai vechiu îi aseamănă cu „balivii” apuseni, administratori și judecători de ținuturi. Este adevărat că de curând s-a contestat identificarea acestor *canesii* din *Carmen Miserabile* al fratelui Rogerius, care apucase marea năvălire tătărească din 1241, cu „cnejii”, așa cum desigur încă de atunci se aflau în fruntea populației românești din Ardeal.⁷ Alte amănunte ale aceluiași scriitor îi apropie mai degrabă de „hanii”, comandanți ai armatelor năvălitoare și ai serviciului lor de etape. Dar însuși cuvântul *canesii* arată că în orice caz, în mintea povestitorului contemporan, s-a produs o confuzie cu acei *kenezii* cari îi erau mai bine cunoscuți din împrejurările locale, și a căror potrivire cu balivii din alte țări rămâne astfel valabilă.

Cnezatele lui Ioan și Farcaș, pomenite pe țărmul drept al Oltului de diploma regelui Ungariei din 1247, nu depășesc de asemenea proporții mărunte. În evoluția ulterioară - fără a insista asupra teoriilor cari au încercat să-i înfățișeze pe cnejii români ca uzurpatorii, în folosul proprietății lor

¹ Îmi mențin părerea, cu toate obiecțiunile aduse de Dl. P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 94-95.

² V. în această privință M. Valkhoff, *Superstrats germanique et slave*, Neophilologus, XXXI (1947), p. 4 a extrasului.

³ Pasajul a fost semnalat de mine în *Tradiția istorică despre întemeierea statelor românești*, București, 1945, p. 135 și 245.

⁴ Cf. Dinu C. Arion, *Cnejii (Chinejii) Români*, București, 1938, p. 46 și urm.

⁵ Hurmuzaki, *Doc.* I, 2, no LIV, p. 73; Lukinich, *Doc. Valachorum*, no 124, p. 164. Cf. Dinu C. Arion, *op. cit.*, p. 169 și urm., 225 și urm.

⁶ I. Bogdan, *Îndatoririle militare ale cnejilor și boierilor moldoveni*, Anal. Acad. Rom., Mem. Secț. Ist., s. 2-a, XXIX, p. 617-621.

⁷ A. Decei, [...] în *Omagiul I. Lupaș*, p. [...]

individuale, ale unor vechi drepturi ale comunității sătești pe care o reprezentau¹ - este de netăgăduit că în diplomatica principatelor române de la sfârșitul Evului Mediu, „cneazul” a decăzut de la rostul de conducere pe care l-a avut cândva, chiar de mai mică întindere, la semnificația mai scăzută de mic proprietar liber, fără legături de dependență personală față de cei mai puternici. Dar dacă această ultimă ipostază, în care se confundă cu *judicii*, termen de altă origine dar de asemenea cu rosturi mărginite,² înseamnă capătul unei evoluții descendente, este vădit că nici în conținutul său inițial, termenul slav de *cneaz* nu reprezintă o sferă de activitate și stăpânire mai largă decât a unui grup de așezări omenesti, ce nu depășește întinderea unei mici seniorii, de este să-i căutăm echivalentul în ordinea feudală mai bine cunoscută a țărilor apusene.

Dar nici titlul de „Voievod”, care dimpotrivă a cunoscut rosturi mai înalte, până a desemna pe capul statului, atunci când acesta s-a constituit, nu cuprinde la obârșie o rază mai întinsă de stăpânire. Încă din 1364, regina Elisabeta a Ungariei confirmă dreptul valahilor din Bereg de a-și alege Voievodul, așa cum fac și cei din Maramureș sau din alte părți ale regatului.³ Iar voievodatele lui Litovoi și Seneslau, amintite de diploma din 1247, nu reprezintă mai mult ca stăpânire efectivă, decât cuprinsul unei văi, al unei „țări” cât un plai de munte. Înseși „ducatele” din cronica Notarului Anonim, cari sunt tot voievodate locale, nu depășesc ca întindere, după toate aparențele, acea a unui județ din vremuri mai târzii. Acest înțeles mărginit al celor doi termeni slavi de ierarhie politică și socială, confirmă ipoteza că acei pe cari îi desemnau nu se găseau în capul ierarhiei, ci constituiau organe intermediare și inferioare ale ei, *îngrădite în același timp de drepturile comunităților ce le gospodăreau*. Este deopotrivă de semnificativ că limba noastră a păstrat, pentru a defini sfere mai largi ale organizării și conducerii de stat, termeni de origine latină: peste „județele”, instanțe inferioare de administrație și judecată,⁴ își va întinde stăpânirea *domnul* (dominus), care nu va fi acel al unei „țări” ca acele dinainte de întemeierea principatelor, ci al Țării Românești sau al Țării Moldovei. Iar *împăratul* (imperator) a rămas în vechea noastră limbă unul singur: acel de la Bizanț, singurul urmaș legitim al stăpânirii romane, din scaunul său al Romei Nouă de pe Bosfor. În epoca târzie, prin „împăratul” fără alt calificativ, în cronice sau în hrisoave, se înțelege sultanul, moștenitor al împăratului bizantin și prin aceasta, a împăratului roman.⁵ Aceste noțiuni originare și fundamentale nu trebuie pierdute din vedere, când încercăm să analizăm atribuțiunile și sfera puterii domnești în vechea noastră organizare de stat.

Nu mai puțin însemnat în această ordine de idei este înțelesul pe care îl înfățișează cuvântul „țară”. Într-un memoriu recent, Dl. Anibal Teodorescu a examinat diferitele lui nuanțe, pe cari le întâmpinăm în vechile noastre texte,⁶ mult mai complexe, pe cât se pare, decât acele ce ni le pot oferi alte limbi neolatine: pentru subiectul ce ne preocupă, este în special de amintit deosebirea pe care cronicarii o fac între *boieri* și *țară*, ca între categorii sau stări sociale distincte și bine definite. E de asemenea de subliniat sensul local pe care cuvântul îl îmbracă în perioada mai veche, corespunzând cu întinderea redusă și cu drepturile mărginite ale voievodatului primitiv. Înainte de a fi o *Țară Românească* au fost în Ardeal o *terra Blacorum*, amintită de la 1222, și desigur acele mici regiuni închise cari se mai numesc și astăzi „Țara Bârsei, Țara Oltului sau Țara Făgărașului”. La celălalt capăt al pământului românesc, „Țara Șipenițului” nu va fi fost mai întinsă, și nici „Țara Moldovei” nu a depășit la începuturile ei, valea râului de importanță secundară ce i-a dat numele.

Dar la toate aceste înțelesuri amintite de un distins jurist, credem că trebuie neapărat adăugat încă unul, ce intră de altfel și mai mult în competența sa. Am avut prilejul să menționez interpretarea profesorului Otto Brunner, care dă cuvântului „Land” - echivalentul lui *terra* din diplomele medievale -, înțelesul unei *comunități de drept*, al unei regiuni în care un anumit obicei

¹ R. Rosetti, *Pământul, sătenii și stăpânii în Moldova*, I, p. 191 și urm.

² Cf. I. Bogdan, *Doc. lui Ștefan cel Mare*, I, p. 361, no CLXII; I. C. Filitti, *Clasele sociale în trecutul românesc*, București, 1925, p. 2 și C. Giurescu, *Despre boieri*, în *Studii de istorie socială*, București, 1943, p. 293 și urm.

³ Lukinich, *Doc. Valachorum*, no 139, p. 177.

⁴ Sunt de considerat în această privință „județele” sau „scaunele” ardelene ale sașilor și secuilor, cari reprezintă o adaptare a organizării acestor coloniști la împrejurări locale.

⁵ Cf. G. I. Brătianu, *Le probleme de la continuité daco-roumaine*, op. cit., p. 67.

⁶ *Valoarea juridică a unui vechiu cuvânt românesc*, *Anal. Acad. Rom., Mem. Sect. Ist.*, s. 3-a, XXVIII, p. 543 și urm.

local îndrumază judecățile și determină împărțirea dreptății. Pe teritoriul astfel delimitat, exercitarea acestor atribuțiuni așază față în față puterea principelui și sfatul acelora, pe cari privilegiul din 1231 al împăratului Frederic al II-lea îi desemnează ca *meliores et majores terrae*, de al căror *consensus* stăpânul țării (*dominus terrae*) trebuie să ție seamă, de al căror sfat și ajutor, după obiceiul feudal, are nevoie în interpretarea dreptului la scaunul său de judecată.¹ Este deci, deasupra principelui și mai marilor unei „țări”, o unitate superioară a dreptului, care îi cuprinde și îi domină pe toți: legea țării sau obiceiul pământului (*consuetudo terrae* în termenii privilegiului imperial din 1231). Semnalând interesul acestei concepții și însemnatele ei consecințe, nu numai pentru înțelegerea ordinii de drept, dar și a celei politice, arătăm în același timp „ce concluzii se pot trage din aceste constatări, cu privire la «țările» cari încep să apară cam în aceeași vreme, ca mici unități autonome și regionale, în istoria românilor.”² Este locul să stăruim mai mult asupra acestei apropieri. În diploma din 1247 a regelui Bela al IV-lea, în care apar, după cum se știe, *terra Kenaztus Lytuoy Woiauode* și *terra Szeneslai Woiauode*, pe lângă *terra de Zeurino* concedată Ordinului Ioaniților, e vorba și de *majores terrae*, lucru observat și sublimat de mai toți istoricii noștri. Este însă vrednică de toată atenția împrejurarea, că acești fruntași locali sunt menționați tot în legătură cu interpretarea și aplicarea dreptului, dându-li-se anume puțința de apel la curtea regelui, în cazul unei sentințe capitale.³ Se știe de asemenea că s-au păstrat și mai târziu urmele unor autonomii judiciare rezervate acelor ținuturi, pe cari Dimitrie Cantemir le socotește „un fel de republici”, cârmuite exclusiv de pravilele sau obiceiurile lor, fără amestecul poruncilor și judecătorilor Domniei; în această categorie, autorul „Descrierii Moldovei” așază Vrancea, Câmpulungul moldovenesc și Tigheciul.⁴ Despre cea dintâi din aceste regiuni, știm de altă parte că ne înfățișează și în vremuri târzii, particularitățile proprietății răzășești colective, repartizate pe neamuri sau cete.⁵ E ușor de presupus că ceea ce a supraviețuit în aceste mici ținuturi izolate de munte sau de codru, va fi constituit în timpurile mai vechi, o trăsătură specifică fiecărei „țări” în parte, hotarele ei fiind de fapt acele ale „obiceiului” tradițional, superior puterii politice și administrative a factorilor de conducere. În același sens s-au dezvoltat de altfel așezămintele asemănătoare ale Europei Apusene, în cari s-au văzut cu drept cuvânt unul din elementele de bază ale regimului de Stări: nevoia sfatului pentru a tălmăci și a aplica dreptul nescris, obiceiul pământului, așa cum îl moștenise în Evul Mediu fiecare colț de țară.⁶ Cu timpul, aceste mici unități s-au contopit în formațiuni politice mai mari, o dată cu dreptul ce le cârmuia: „deasupra tuturor variantelor obiceiului local, creștea un corp de obiceiuri, *lex terrae*, sau, cum era numită; legea comună (*common law*), a cărei dreptate o împărțeau regele și curțile sale.”⁷ Astfel ni se descrie evoluția justiției în Anglia dinastiilor normande și plantagenete, și în același mod trebuiesc privite împrejurările contemporane din țările noastre: sunt doar de o parte și de alta, aceiași termeni: *lex terrae*, legea țării, pe care și mai târziu părțile o puteau invoca în fața Domnului, ca o noțiune de drept ce era superioară puterii acestuia și căreia Domnia însăși trebuia să se închine, chemând jurătorii propuși la judecată.

Ținând deci seamă de toate aceste precizări în jurul înțelesului primitiv al cuvintelor „voievod” și „țară”, se poate reconstitui caracterul constituțional al Domniei în țările române, din însăși dezvoltarea ei istorică. Este evident că atât în Muntenia cât și în Moldova, principatul a fost întemeiat la datele ce sunt îndeobște cunoscute, prin suprapunerea Domniei la mici formațiuni politice locale, pe cari le-a „mediatizat” ca să folosim un termen consacrat de procesul asemănător, ce se poate constata în istoria țărilor germane. În Moldova, este sigur că faptul s-a produs prin „descălecatul” unui voievod din Maramureș, înconjurat de un număr de seniori, cari s-au unit pe

¹ Cf. Otto Brunner, *Land und Herrschaft*, Wien, 1939, p. 212 și urm.

² V. *Sfatul domnesc și adunarea stărilor*, III, *ibid.*, p. 192.

³ V. textul în Hurmuzaki, Doc. I, 1, no CXCI, p. 250-252 și Doc. *Valachorum*, no 9, p. 20-22.

⁴ D. Cantemir, *Descriptio Moldaviae*, ed. Acad. Rom., p. 123-124.

⁵ Cf. A. Sava, *Documente putnene*, I, p. XX-XXI.

⁶ Cf. studiul lui C. H. Mc Ilwain, *Medieval Estates*, în *Cambridge Medieval History*, vol. VII, p. 665 și urm.

⁷ F. M. Powicke, *Medieval England 1066-1485*, p. 238.

urmă în sfatul Domniei cu reprezentanții puterilor locale; documentele sunt aci de acord cu tradiția istorică, așa cum ne-au păstrat-o letopisețele.

În Țara Românească, tradiția istorică este de asemenea aceea a unei „descălecări” din părțile de miazăzi ale Ardealului, fără însă ca izvoare contemporane să ne poată confirma arătările cuprinse în povestirile mai târzii; nu e de altfel singurul caz în istoria medievală, și am mai semnalat paralelismul ce îl înfățișează aceste împrejurări cu acele ale originilor Confederației elvețiene, cari le sunt exact contemporane.¹ Mulți dintre istoricii noștri stăruiesc însă în vederile critice ale lui Dimitre Onciul, și nu acceptă descălecatul la ctitoria Țării Românești. Pentru ei, spre deosebire de Moldova, creațiunea statului unitar, cârmuit în veacul al XIV-lea de Basarabi, e un fenomen politic autohton, datorit superiorității pe care a câștigat-o unul din voievodatele locale, care a „adunat” pe celelalte sub stăpânirea sa, așa cum au făcut Marii Cneji ai Moscovei cu pământurile rusești, cârmuite de rivalii lor.² Fie însă una sau alta dintre aceste ipoteze, concluzia în ce privește caracterul Domniei nou înființate rămâne aceeași: e un proces de natură feudală, vădit influențat de așezămintele acestui regim, așa cum îl cunoaștem din țara vecină a Ungariei, în timpul ultimilor regi arpadieni și a dinastiei străine de Anjou. O asemenea alcătuire de stat exclude ideea unei stăpâniri absolute: ea presupune superioritatea unui „obicei al pământului” care determină în jurul Domnitorului, prezența unui sfat constituit din acei *maiores terrae* ce i s-au închinat, recunoscând „dominiul eminent”³ care îi dă dreptul să dăruiască și să confirme stăpânirea pământurilor, să confere „ohabele” sau imunitățile, să perceapă veniturile ce rezultă pentru Domnie din transferurile private de stăpânire; dar totdeodată, în virtutea principiului de reciprocitate ce se află la temelia dreptului feudal, Domnul țării unificate trebuie să recurgă la colaborarea acelorași reprezentanți ai puterilor locale, atât pentru a interpreta dreptul și a rosti judecata sa, cât pentru a hotărî în problemele însemnate, ce trebuie să le rezolve în interesul obștesc.

Desigur, nu se poate socoti în țările noastre feudalitatea pe același plan, cu acel pe care ni-l arată regimul ei din țările apusene, ajuns la deplina sa dezvoltare. Este însă o tendință a studiilor recente în această materie, de a nu considera numai formele deplin dezvoltate ale unei instituții, ce nu sunt realizate poate decât în unele cazuri precis localizate și mărginite: în ce privește sistemul feudal, doar Franța și senioriile Orientului latin, creațiune a „Franței de cruciată”, oferă cu adevărat deplinătatea unor instituții feudale. Nu trebuie însă să excludem din studiul acestora, așezămintele celorlaltor țări europene, în cari lipsesc unele din elementele ce alcătuiesc „tipul” desăvârșit al regimului; pot fi, mai ales în părțile răsăritene ale Europei, elemente constitutive ale structurii politice și sociale, cari ne îndreptățesc să vorbim de o feudalitate rusească sau bizantină,⁴ fără să putem înfățișa, într-un caz ca și în celălalt, toate particularitățile pe cari le cunoaștem din relațiile suzeranului francez cu vasalii săi. În țările noastre, deși nu avem certitudinea îndeplinirii tuturor formelor consacrate ale legăturilor feudale - dovedite doar în relațiile externe ale voievozilor cu regii Ungariei și Poloniei - nu se poate însă tăgădui existența unor obligațiuni de „sfat și ajutor” între Domnie și mai marii țării, inerente nexului feudal; după cum este vădită colaborarea dintre aceiași factori în elaborarea și aplicarea normelor de drept, în lipsa pravelor scrise cari sunt apariții mult mai târzii, de influență și chiar de factură bizantină.

Se poate totuși pune problema, în ce privește necesitatea alcătuirii și consultării sfatului domnesc, dacă obligațiunea de drept feudal nu întâlnește în țările noastre și tradiția constituțională a Imperiului Bizantin, așa cum am amintit-o la sfârșitul memoriului nostru precedent.⁵ Derivând din alte obiceiuri decât acele feudale, consultarea Senatului (*sugklêtos*) alcătuit din înalții demnitari,

¹ V. G. Brătianu, *Tradiția istorică despre întemeierea statelor românești*, p. 94, 116 și urm.

² Acesta e punctul de vedere al D-lui P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrân*, p. 285.

³ Cf. Dinu C. Arion, *Ce înțeles au avut actele de donațiuni domnești de pământ la începuturile voevodatelor*, în *Două studii de istorie a dreptului românesc*, București, 1942, p. 35 și urm. Este de observat cu acest prilej că în constituția alcătuită de boierii Moldovei la 1822, care se întemeiază în mare măsură pe tradiție, „punctul” 14 prevede că „Pravilelor țării și hotărârilor celor săvârșite și de Domn unit cu sfatul obștesc este supus însuși Domnul și sfatul obștesc”, cu alte cuvinte, adaugă Xenopol, supunerea autorității ocârmuitoare sub legi, esența regimului constituțional. Cf. *Primul proiect de constituțiune al Moldavei în 1822*, *Anal. Acad. Rom., Mem. Secf. Ist.*, s. 2-a, XX, p. 133.

⁴ V. G. I. Brătianu, *Les études byzantines d'histoire économique et seriale*, Byzantion, XIV (1939).

⁵ *Adunarea stărilor în țările Europei de Răsărit dunărene*.

este într-adevăr o trăsătură caracteristică a sistemului de cârmuire practicat la Bizanț și imitat de popoarele și țările aflate în sfera sa de influență. Un *sinklite* sau sfat al boierilor ne întâmpină și în Bulgaria medievală,¹ a cărei înrâurire o aflăm în alcătuirea aparatului administrativ de mari dregătorii al Țării Românești; aceeași influență, dar transmisă direct de la Bizanț, se poate urmări și în instituțiile Rusiei Kieviene. Ori cum ar fi, pe o lătura sau pe alta, Domnul principatului român nu este în nici un caz un *princeps legibus solutus*; el se află supus obiceiului, și obligat să ție seamă de factorii cari în fața voinței sale, reprezintă într-un fel oarecare, acea a unor categorii privilegiate cari vorbesc în numele țării. Întâlnim deci și la noi aceleași elemente constitutive ale regimului de Stări, pe cari le aflăm la originea dezvoltării acelorași instituții în țările din Apusul și Centrul Europei.

Această concluzie nu rezultă însă numai din alăturarea logică a paralelismelor, și a argumentelor pe cari acestea le determină: ea se întemeiază și pe mențiuni precise ale documentelor. Astfel în cel mai vechiu act al cancelariei muntene pe care îl cunoaștem, privilegiul pe care Vladislav I (Vlaicu Vodă), Domnul Țării Românești, îl dă brașovenilor la 20 ianuarie 1368, hotărând vămile ce le vor plăti negustorii lor în țara sa, precum și punctele de trecere. Voievodul român se adresează, în textul latin care ne-a fost păstrat „universis fidelibus nostris, comitibus, castellanis, iudicibus, tributariis, officialibus et cuiusve status hominibus, in terra nostra Transalpina constitutis,”² ceea ce Dl. C. C. Giurescu traduce, de altfel corect, prin „tuturor credincioșilor noștri, marilor dregători, pârclabilor, judecătorilor, vameșilor, slujbașilor și oamenilor din orice stare”³ - trebuind însă să adăugăm: din orice stare „constituită în țara noastră Transalpină”. Cuvântul *status*, așa cum e folosit însă în aceeași vreme în Ungaria, a cărei suzeranitate Domnitorul o recunoaște formal în însăși titulatura sa din același document,⁴ înseamnă însă „Stări”, organizate și privilegiate, categorii sociale cu obligațiuni și drepturi precise. Amintirea lor într-un document, în care Domnul se adresează autorităților în subordine, este prin ea însăși semnificativă pentru structura politică și socială a principatului în această vreme.

De asemenea, cel mai vechiu document extern al cancelariei moldovenești, actul de omagiu al voievodului Petru către regele Vladislav Jagello al Poloniei, din 6 mai 1387, cuprinde întărirea adusă acestei legături feudale de către „boierii cei mari, *nostro* nomine et aliorum omnium terrigenarum terre Valachie, qui in nos ad id ipsum faciendum auctoritatem omnimodo transtulerunt”. Editorul cel mai recent, Dl. M. Costăchescu, traduce „în numele nostru și al tuturor celorlalți boieri ai Țării Moldovei, cari ni-au împuternicit cu toată auctoritatea să facem aceasta.”⁵ În fapt cam acesta este înțelesul; totuși *terrigenae*, asemănător lui *regnicolae* al documentelor ungurești din aceeași vreme, înseamnă mai degrabă, *stricto sensu*: pământenii, oamenii privilegiați „de țară.”⁶ Că acest termen cuprindea pe boieri, este incontestabil. Dar un alt act de omagiu, posterior, acel al lui Ilie Voievod din 19 septembrie 1436, îl arată făcând supunere „cu întreg sfatul nostru, cu cavaleri (*ritermi* în textul slavon) boieri și nobili din cetăți, orașe cu ținuturile supuse și din fiecare stare (*stadia*) sau rang de oameni supuși nouă.”⁷ Mențiunea Stărilor este aci cât se poate de precisă, în înțelesul occidental al cuvântului, așa cum se potrivește de altfel unui act diplomatic de drept feudal. Este deci limpede că în perioada începuturilor vieții de stat, în timpul generațiilor cari mai păstrau amintirea împrejurărilor dinainte de descălecare, Domnul Țării Românești, sau mai târziu și acel al Moldovei, întocmai ca și contemporanii lor din Apusul și Centrul Europei, își întemeiau stăpânirea pe sfatul și ajutorul Stărilor, a căror ființă reiese din cuprinsul însuși al documentelor întărite de pecetea domnească.

¹ Cf. I. Sakâzov, *Bulgarische Wirtschaftsgeschichte*, Berlin-Leipzig, 1929, p. 10.

² Hurmuzaki, *Doc.* XV, 1, no II, p. 2.

³ *Ist. Românilor*, II, p. 343.

⁴ Ladislaus, *Dei et Regia Maiestatis grada Waywoda Transalpinus et Banus de Zevrinio*.

⁵ M. Costăchescu, *Doc. moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, II, no 163, p. 601.

⁶ Cf. I. C. Filitti, *Clasele sociale în trecutul românesc*, p. 9.

⁷ *Ibid.*

3. DOMNIE ȘI STĂRI

Un alt fapt caracteristic desăvârșește cunoștința noastră despre caracterul și funcțiunile Domniei: este regula însăși de succesiune care îi atribuie și îi întărește stăpânirea. Dimitrie Cantemir socotește că la început, Domnia în Moldova a fost ereditară, deși, după stingerea întâiului șir de voievozi din neamul descălecătorilor, recunoaște că s-a ridicat de către turci „dreptul de alegere a Domnilor de către fruntașii țării.”¹ Xenopol a găsit în această privință o formulă cuprinzătoare, care a fost adoptată de istoricii mai noi și este și astăzi folosită: el a calificat sistemul de succesiune drept „ereditar-electiv”. Domnia rămânea într-adevăr la obârșie în aceeași familie, fără însă a se preciza dacă ea se moștenește din tată în fiu, sau în ordine colaterală: „toți copiii și chiar alte rude ale mortului domn aveau toate un drept egal de a fi alese la domnie de către țară.”² „Deci în realitate, conchide un autor mai recent, în țările române se practica sistemul alegerii, limitat la un neam cu toți descendenții, ascendenții lui, liniile lateralnice și fiii din concubinaj.”³ Aceste împrejurări așază într-o lumină și mai puternică raporturile de interdependență între „Domnie” și „țară”, reprezentată prin Stările ei.

În fapt, și aci pare a se fi produs o evoluție, mai accentuată cu cât ne apropiem de începutul epocii moderne. Șirul întâilor voievozi ai Țării Românești, așa cum îl cunoaștem de la Marele Basarab la Mircea cel Bătrân, păstrează Domnia nu numai în aceeași dinastie, dar în aceeași ramură a ei, intervenind doar, în cursul acestui secol, două moșteniri de la frate la frate, celelalte toate fiind din tată în fiu. E de presupus că alegerea, de se va fi făcut, va fi fost mai degrabă o ratificare, de către corpurile constituite, a desemnării urmașului „din os domnesc” de însuși voievodul în funcțiune. Mircea și-a asociat, din viață, pe fiul Mihail la domnie, și nu este exclus ca faptul să se fi produs și mai devreme.⁴ Și în istoria Imperiului german, în timpul dinastiilor saxone și franconiene, alegerea are încă acest rost, al unei prezentări solemne a moștenitorului desemnat de suveran, reprezentanților calificați ai categoriilor sociale conducătoare.⁵ Alegerea de către factorii „constituționali” ai Imperiului: senatul, demele, armata, rămăsese ca o tradiție, măcar formală, și la Bizanț; am mai avut prilejul să o amintim.⁶

Pe lângă paralelisme străine, ce se înmulțesc în secolul următor, cu exemplele ce ni le oferă sistemul electiv al regalității ungurești sau polone, trebuie să ținem seamă și de izvorul de inspirație pe care îl aflăm în așezămintele mai vechi ale proprietății agricole, din țările noastre, în forma lor primitivă: desemnarea de către capii familiilor înrudite, stăpânind o proprietate în indiviziune, a unuia din ei la cnejie sau judecie, drept căpetenie a așezării lor.⁷ Alegerea Domnului țării din același neam ar fi fost astfel, în oarecare măsură, transpunerea acestui vechiu obicei de gospodărie rurală pe planul superior al cârmuirii statului.

În perioada următoare, în mijlocul frământărilor și luptelor pentru scaun din veacul al XV-lea, această ordine începe a fi zdruncinată. În hrisoave apar formule de rezervă și de îndoială: „pe cine alege Dumnezeu să fie domn al Țării Românești, sau din rodul inimii domniei mele, sau pentru păcatele noastre, din alt neam...”⁸ În Moldova alegerea Domnului e însemnată cu precizie de letopisețe: este cunoscută împrejurarea „când s-au strâns țara la Direptate, și au rădicat domn pre Ștefan Vodă. Deci Ștefan Vodă strâns-au boierii țării și mari și mici și altă curte mărunță, dimpreună cu mitropolitul Teoctist și cu mulți călugări, la locul ce se chiamă Direptate, și i-au întrebat pre toți, este cu voia lor tuturor să le fie domn. Iară ei cu toții au strigat într-un glas: În

¹ *Descriptio Moldaviae*, p. 37.

² *Ist. Românilor*, III, p. 161 —162.

³ A. V. Boldur, *Contribuții la istoria Românilor*, Chișinău, 1937, I, p. 239.

⁴ D. Onciul presupune că Nicolae Alexandru fusese asociat la domnie de către tatăl său Basarab I. *Opere complete*, ed. Sacerdoțeanu, I, p. 364.

⁵ F. Rörig, *Mittelalterliches Kaisertum und die Wende der europäischen Ordnung*, în *Das Reich und Europa*, p. 28.

⁶ V. memoriul precedent: IV. *Adunarea stărilor în țările Europei de Răsărit dunărene*.

⁷ Cf. I. C. Filitti, *Proprietatea solului în principatele române*, p. 79.

⁸ P. P. Panaitescu, *Documentele Țării Românești*, I, no 53 și 94, 10 sept. 1428 și 2 aug. 1453.

mulți ani de la Dumnezeu să domnești!”¹ Un veac și un sfert mai târziu, un martor străin al intrării lui Petru Cercel în București la 1583, arată „că ne întâmpină întregul popor, oameni și femei, pe o mare câmpie, cu atâta sărbătoare și bucurie, că părea cu adevărat înălțimea Sa a fi fost dorită de popoarele sale.”² Cum s-a observat cu multă dreptate, „această întrunire nu amintește alta, vestită, cea de la Direptate lângă Suceava, din 1457? Manifestările cari s-au produs nu păstrau oare înțelesul unei alegeri, sau mai degrabă al unei recunoașteri, căci supușii nu făceau decât să recunoască pe acel dintre coborâtorii domnești care avea dreptul de a domni, fenomen paralel cu alegerile carolingiene?”³

Se pot găsi într-adevăr acestor împrejurări paralele numeroase atât în adunările electivă care întrunesc Stările nobiliare ale Ungariei în *Rakos* sau ale Poloniei în *seim*, spre a desemna pe rege, cât și în aclamațiile rituale rostite de corpuri constituite, ce întâmpină pe împăratul bizantin la suirea sa în scaun: *eis polla étè*, întru mulți ani.⁴ Se știe de asemenea că aceeași tradiție se mai păstra la Veneția, unde dogele ales se înfățișa mulțimii, în piața Sf. Marc, spre a-i fi prezentat cu formula consacrată: să vă fie doge, *se vi piaxe* - condiție de altfel pur formală, deoarece faptul însuși al alegerii fusese îndeplinit de forurile restrânse chemate să o efectueze.

În Moldova însă, cronica înseamnă la fiecare domnie nouă consensul pe care l-a obținut. O descriere dramatică ni-l arată pe Ștefan cel Mare, aproape pe patul morții, purtat „în câmp” unde se adunaseră boierii, pentru a hotărî despre alegerea Domnului.⁵ După cronică, Bogdan se înscăunează „cu voia tuturor lăcuitorilor țării.”⁶ Mențiunea lipsește la ridicarea în scaun a fiului său Ștefan cel Tânăr, dar pe urmașul acestuia, Petru Rareș „aflându-l și adevărindu-l că-i din osul lui Ștefan Vodă, cu toții l-au ridicat domn.”⁷ De aci încolo, însă, ordinea e tulburată. La 1538, cucerind țara, sultanul Soliman impune pe Ștefan zis Lăcustă, dar boierii răsculați ridică pe Alexandru Cornea, pentru ca Petru Rareș să se întoarcă, cu steagul și imbrohorul [emir *akhor*] de la Constantinopol. Însă „pe urma lui Petru Vodă Rareș cu dragoste rădicat-au boerii cu toată țara pe Iliș, fiu-său cel mai mare, la domnie,”⁸ a cărui purtare le va prilejui cea mai amară dintre decepții; iar „după ce au părăsit Iliș Vodă și legea și țara, lăcuitorii țării se sfătuiră și puseră la domnie pre Ștefan Vodă”, fratele fostului domn; sfârșitul acestuia a fost tragic. „Dacă uciseră boerii pre Ștefăniță Vodă la Țuțora, cu toții s-au sfătuit și au rădicat domn pre Joldea,”⁹ înlăturat însă repede de Alexandru Lăpușeanu. Când Despot, ca un adevărat condottiere, pătrunde la rândul său în Moldova, „i s-au închinat țara de sus toată”¹⁰ ademenită de făgăduielile sale. Înlocuitorul său Tomșa, e ridicat dintre boieri, iar când aceștia trimit să-l întâmpine pe Lăpușeanul, care sosea cu firmanul de la Poartă „să-i spue că țara nu-l va, nici îl iubesc”, a rămas vestit răspunsul ce i se atribuie: „de nu mă va țara, eu îi voi pre dâșii, și de nu mă iubesc eu îi iubesc pre dâșii, și tot voi merge, ori cu voe, ori fără voe.”¹¹ Se face simțită tot mai mult presiunea puterii otomane; la 1592, un observator italian înseamnă că vechea ordine e înlăturată „e chi puo più con forza di danari, quello ottiene di esser principe [...] il quale di poi possiede lo stato quanto pare e piace al Signore [...]”¹² Aceste împrejurări vor provoca la sfârșitul secolului, reacțiunea boierimii în ambele principate și încercarea, ce vom avea a descrie mai amănunțit, de a stabili un regim de domnii alese și de Stări, după modelul ardelean și polon, care în cele din urmă va fi înăbușită de aceeași asuprire

¹ Gr. Ureche Vornicul, *ibid.*, p. 29.

² Șt. Pascu, *Petru Cercel și Țara Românească*, Cluj-Sibiu, 1944, p. 169.

³ Darea de seamă a d-lui M. Berza, în *Rev. hist. du Sud-Est européen*, XXII (1945), p. 339.

⁴ N. Iorga, *Geschichte des Rumanischen Volkes*, II, p. 19.

⁵ Hurmuzaki, *Doc.* VIII, no L, p. 41.

⁶ Gr. Ureche Vornicul și Simion Dascălul, *ibid.*, p. 81.

⁷ *Ibid.*, p. 95.

⁸ *Ibid.*, p. 116.

⁹ *Ibid.*, p. 119.

¹⁰ Gr. Ureche Vornicul și Simion Dascălul, *ibid.*, p. 125.

¹¹ *Ibid.*, p. 145.

¹² Hurmuzaki, *Doc.* XI, no CCCLXXVI, p. 248-249.

turcească, dar va lăsa urme în formele constituționale ale vieții de stat din aceste țări, până în epoca fanariotă.¹

În linii mari, și fără a ne opri deocamdată la amănunte, evoluția raporturilor între „Domnie” și „Țară” ar înfățișa deci următoarele fundamentale și caracteristici de ordin general.

Începutul îl constituie, în Țara Românească și în Moldova, legătura feudală între Domnul „descălecat” cu credincioșii săi, și seniorii localnici cari îl recunosc drept căpetenia lor. Obligațiunile de „sfat și ajutor” îi întrunesc în jurul voievodului, pentru a îndeplini obișnuitele rosturi de judecată, de administrație sau de consiliu. Dar tot de la început se simte o deosebire între cele două principate. Se pare că Țara Românească precedeaza țara vecină cu câteva decenii, în evoluția ei constituțională, dar mai sunt și alte cauze de deosebire pe cari va trebui să le examinăm. Echilibrul lăuntric de puteri între Domnie și Stările în formațiune, se rupe mai devreme în Țara Românească; cazurile de pribegie ale nobililor localnici peste hotar, în fața presiunii domnești, se ivesc aci mai de timpuriu. Domnia Basarabilor apare din acest punct de vedere mai autoritară și centralizatoare, poate mai influențată, în a doua jumătate a veacului al XIV-lea, de concepțiile lumii balcanice cu care, deopotrivă cu cea a Europei Centrale, păstrează un strâns contact.²

În Moldova dimpotrivă, actele cancelariei domnești arată fără întrerupere sfatul și credința nobilimii, în rândurile căreia se poate face deosebirea între marii seniori, stăpâni de moșii, cu siguranță anteriori descălecării,³ și slujbașii ale căror rosturi la început, sunt mai modeste față de cei dintâi. Dar alături de boierii mari și mici, apar „cavalerii”, orașele, ținuturile supuse și alte „Stări”, fără a uita pe reprezentanții clerului, cari nu lipsesc nici ei în împrejurările însemnate. Influența Poloniei va introduce până și cuvântul „seim”, pentru adunările acestor delegați de corpuri constituite, termen care se regăsește cel puțin în unul din actele moldovenești dinainte de Ștefan cel Mare.⁴ Cu spiritul de intuiție sintetică ce îl caracteriza, Nicolae Iorga aseamăna contrastul dintre Moldova și Muntenia în perioada începuturilor, aceluia dintre Castilia și Aragon.⁵

Domnia Marelui Voievod și a descendenților săi imediați, umple însă aproape un secol cu o cărmuire autoritară, care respectă formele alegerii și ale sfatului, dar știe să poruncească și să-și impună voința, chiar fără cruțare. La depărtare de un veac, Moldova a ajuns deci la aceeași situație în care se găsea, din punct de vedere lăuntric, țara vecină, sub cei dintâi Basarabi. În aceasta din urmă însă, schimbările repezi și dese de voievozi, în perioada denumită a „Dăneștilor și Drăculeștilor” - care este în realitate acea a luptelor dintre unguri și turci - slăbesc puterea domniei și ridică alături de ea, acea a marilor familii boierești, începând cu Craioveștii olteni, înrudiți cu Basarabii. E un proces de reacțiune împotriva tendințelor autocratice din perioada precedentă, care își găsește expresiunea în luptele înverșunate dintre domni și boieri, cari se întind în veacul al XVI-lea și în Moldova. Rivalitatea între magnați și șleahla polonă își are aci de asemenea repercusiunile ei.

Atunci intervine însă, după prăbușirea Ungariei la Mohaci, dar mai ales după instalarea pašalâcului în cetatea Budei, presiunea covârșitoare a puterii otomane, sub cel mai mare din sultanii cari au cărmuit-o: Soliman Magnificul. De la Miazăzi și Răsărit, peste Dunăre și din părțile Mării Negre și ale Crimeei, iar acum și de la Apus, din câmpia ungară, peste Ardealul închinat poruncilor Porții, țările noastre sunt învăluite de cetățile și străjile padișahului și supuse exploatării tot mai intense a fîscului și a slujbașilor săi. Domnii numiți cu firman își iau angajamente ce nu le pot ține, în condițiile tradiționale în cari țările fuseseră cărmuite, cu conlucrarea factorilor chemați să le reprezinte în sfatul lor, în primul rând al boierimii. Aceasta de altfel își pierde cu trecerea vremii caracterul dominant de feudalitate teritorială, dând o însemnătate sporită slujbelor cu cari o investea domnia. Și în această privință se pot găsi aspecte paralele în istoria mai veche a țărilor Europei

¹ V. în această privință memoriul meu *Două veacuri dela reforma lui Constantin Mavrocordat*, *Anal. Acad. Rom., Mem. Secț. Ist.*, s. 3-a, XXIX, p. 421 și urm.

² V. G. I. Brătianu, *Les rois de Hongrie et les principautés roumaines au XIVe siècle*, Acad. Roumaine, *Bulletin de la sect. historique*, XXVIII.

³ N. Iorga, *Ostași dela Prut*, *Anal. Acad. Rom., Mem. Secț. Ist.*, s. 2-a, XXXVI (1914), p. [...]

⁴ D. P. Bogdan, *Acte moldovenești dinainte de Ștefan cel Mare*, București, 1938, p. 8-11.

⁵ Îmi amintesc a o fi auzit la cursul pe care îl ținea la Universitatea din Iași, în iarna 1915-1916, ca înlocuitor al lui A. D. Xenopol.

Apusene. „Am văzut, scrie un specialist reputat al studiilor medievale din Anglia, că deși era legată de pământ, aristocrația engleză a primelor vremuri era o aristocrație de serviciu; totuși, în același timp, regele nu era un despot și depindea de sfatul oamenilor săi mai mari.”¹

Dacă această definiție se poate aplica și țărilor noastre în perioada de încheiere, care a urmat descălecatului, ea nu se mai potrivește însă epocii frământate ce o deschide pătrunderea influenței turcești. Uciderile de Domni, măcelurile sau pribegiile de boieri se înscriu în analele veacului al XVI-lea: Mircea Ciobanul în Țara Românească, Alexandru Lăpușneanu, Ion Vodă cel Cumplit în Moldova, sunt pomeniți ca cei mai crunți vărsători de sânge ai „neamurilor”, cari nu se pleacă în totul voinței lor. Domnia acestui din urmă voievod, așa cum ne-o descriu izvoarele inspirate de resentimentele nobilimii, pune accentul pe deosebiri de clasă, ce despart la noi și aiurea Stările sociale și politice: „din *boeri* și din *cei de cinste* sabia lui nu mai eșia”, dar când se înțelege cu cazacii împotriva turcilor, „strânse *țara*, către carii se ruga cu multe cuvinte blânde [...] iară despre sine să nu-l știe ca pre un vrăjmaș, ci ca pre un părinte;”² iar de au făcut cuiva înaljosul, tot pentru turci au făcut, să le intre în voe și să-i împle sau... și nu i-au putut sătura...”³ Se știe cum în ceasul primejdiei, boierimea s-a răzbunat, părăsindu-l și trecând în tabăra turcească: „*boierii* se desfăcură de Domnul rebel, și *țara*, pedestrima înarmată, rămase până la sfârșit cu dânsul.”⁴ Contemporanul și adversarul său, Alexandru Vodă din Țara Românească, nu avea cu boierimea relații mai bune. O mărturisește piatra de mormânt a clucerului Albu Golescu, căzut în lupta de la Jiliște pe Râmna, în 1574: „atunci toți credincioșii boeri ai domniei lui l-au lăsat pre el să-și piardă capul [...] iar eu n-am uitat pâinea domniei lui, ci singur mi-am întors fața asupra vrășmașilor domniei lui și m-am făcut însumi pavăză capului domniei lui [...]” ceea ce hrisovul domnesc confirmă cu amară ironie: „atunci am văzut domnia mea dragostea tuturor boierilor și a vitejilor domniei mele,” cu excepția singurii a Goleștilor cari „s-au întors îndărăt atunci în oastea moldoveană cu sulitele, de au apărat capul domniei mele.”⁵ Aceste împrejurări înseamnă un punct culminant în criza sistemului politic al țărilor noastre: ele întăresc însă solidaritatea boierimii și a clerului și pregătesc încercarea regimului de Stări ce o va înfăptui generația următoare.

Aci documentul cel mai de seamă îl constituie tratatul din 1595, încheiat de delegații clerului și boierimii din Țara Românească cu principele Ardealului, Sigismund Báthory. Domnia e redusă la o simplă locotenentă a suveranului transilvan, și mărginită, cum nu fusese niciodată, în atribuțiunile ei. E însă vorba mult mai puțin, în acest text diplomatic pe care va trebui să-l analizăm în toate dispozițiunile sale, de hegemonia vanitosului principe al Ardealului, cât de precumpănirea unei adevărate Stări boierești care își impune directivele lui Mihai Viteazul însuși. Domnia acestuia va fi de altfel expresiunea năzuințelor ei, pe plan lăuntric și extern, în vremea în care un neam de mari boieri de țară, Movileștii, apucă, prin alegerea semenilor lor și sprijinul polon, domnia Moldovei. Dl. Anibal Teodorescu a semnalat în studiul său amintit, folosirea de către Nicolae Costin, care dă cuprinsul tratatului în versiune românească, a cuvintelor „Statul, staturile” Țării Românești, ce reproduc termenul latin *status*, în înțeles de Stări.⁶ Iată deci că nu numai instituția în sine, dar numele ei însuși reapare în izvoarele contemporane, în legătură directă cu evenimentele și cu organizarea politică a țării; se știe de altfel că un tratat identic a fost încheiat de domnul Moldovei, Ștefan Răzvan.⁷

Ce a determinat această potrivire de tendințe între ambele principate, între cari nu mai aflăm acum deosebiri ce le puteam constata în epoca întemeierii lor? A intervenit un factor care le-a unificat nevoile și aspirațiunile, și a creat între Stările boierești o solidaritate de interese, ce va aduce un aport însemnat întăririi sentimentului de unitate între cele două țări, și deșteptării înseși a spiritului național, care își găsește expresiunea în forme literare nouă.

¹ F. M Powicke, *Medieval England*, p. 191 -192.

² V. și banul său de aramă, cu inscripția: Oteț Moldovei.

³ Gr. Ureche Vornicul și Simion Dascălul, *ibid.*, p. 154-155.

⁴ N. Iorga, *Prefață la Hurmuzaki*, *Doc.* XI, p. XXVI.

⁵ St. Nicolaescu, *Mănăstirea Vieroș din jud. Muscel*, București, 1936, p. 9-11.

⁶ A. Teodorescu, *op. cit.*, *ibid.*, p. 552-53. Cf. Let.², I, p. 478 și urm.

⁷ Textele în Hurmuzaki, *Doc.* III, p. 209-13, 472 -76, 477-480.

E vorba de pătrunderea tot mai masivă în slujbe și posturi de răspundere, a elementelor străine, a grecilor și levantinelor, creditorii ai Domnilor trimiși de Poartă, cari își recuperează, prin organele unei fiscalități exigente, sumele puse la dispoziția candidatului pe care l-au sprijinit și „finanțat.” Se produce astfel celălalt fenomen specific mentalității de Stare, oriunde iau ființă asemenea organizații: xenofobia, lupta „băștinașilor”, a oamenilor „de țară” împotriva „veneticilor”. Încă de pe la 1590, într-o listă a principalilor boieri moldoveni și munteni - fiecare cu demnitatea sau slujba ce o îmbracă, mai târziu o dată cu caftanul respectiv - pe care o aflăm în corespondența raguzanului Giovanni Marini Poli, se găsește observația: „Questi tutti sono nativi del paese. Hoggidi li officiali maggiori sono forestieri e maggior parte greci perfidi.”¹ Ostilitatea împotriva concurenței străine și a sistemului fiscal abuziv determină dispozițiunile tratatului din 1595, după ce provocase „pogromul” prin care începe domnia lui Mihai Viteazul. Ea va îndruma mișcările împotriva grecilor, pe cari le înregistrăm în Țara Românească și în Moldova, în deceniile următoare, în dezvoltare paralelă cu tendința de a îngrădi puterea Domniei, ocrotitoare a străinilor, prin adevărate *pacta conventa*, după modelul polon.² E o acțiune a întregii Stări nobiliare, care constituie partea cea mai interesantă a studiului acestor instituții în țările noastre.

Dar cu această perioadă ce se întinde până către sfârșitul veacului al XVII-lea, nu se încheie rosturile politice ale Stărilor românești. Ele vor continua să-și aducă contribuția la judecarea și rezolvarea intereselor obștești, până și în epoca fanariotă. Reformatorul Constantin Mavrocordat se va sprijini pe ele, întrunind Obșteștile Adunări. Se face însă tot mai puternic simțită constituirea unei oligarhii a protipendadei, din momentul în care privilegiile atârnă exclusiv de funcțiuni și demnități.³ În jumătatea a doua a veacului al XVIII-lea, divanul marilor dregători funcționează în locul adunărilor obștești a vremurilor mai vechi. Dar tradiția acestora nu s-a pierdut; proiecte de constituție din întâile decenii ale secolului XIX se referă la ele, iar Regulamentele Organice vor institui de fapt un regim de Stări privilegiate în ambele Principate, în spiritul unei *Ständeverfassung*, așa cum ființau încă în țările germane și austriace. De-abia revoluția de la 1848, proclamând principiile liberale și democratice, și adunările convocate prin hotărârea Convențiunii de la Paris din 1858, vor înscrie în sfârșit în așezămintele noastre constituționale, trecerea spre parlamentarismul modern, în formele sistemului censitar.

Înainte însă de a supune unei nouă analize datele ce le-am putut aduna pentru fiecare principat în parte, în lumina acestor preocupări de ordin politic, va fi nu mai puțin folositor să ne înfățișăm Stările, sub aspectul lor de categorii sociale și de factori economici, în trecutul mai depărtat al țărilor noastre.

¹ Hurmuzaki, *Doc.* III, 1, no CLXXXIX, p. 196-197. V. Iorga, *Gesch. des Rum. Volkes*, II, p. 51.

² Cf. P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrân*, p. 113, n. 8.

³ Cf. I. C. Filitti, *Clasele sociale în trecutul românesc*, p. 13 și urm.

3. PACTA ET CONVENTA SUB MIHAI VITEAZUL

Reacțiunea boierimii împotriva asupririi turcești și a oamenilor ei, va aduce însă la sfârșitul secolului, transformarea ce a dat altă îndrumare împrejurărilor și a determinat, în forme de rândul acesta mult mai precise, instituirea regimului Stărilor în Țara Românească. Pentru înțelegerea deplină a acestei revoluții, trebuie să socotiți deopotrivă factorii interni și cei externi. La circumstanțele politice, cari lămuresc o mai strânsă solidaritate a stării nobiliare și îi dau prilejul de a se afirma cu mai mare putere în conducerea statului, trebuie să adăugăm necesitățile de a se adapta relațiilor cu Principatul Ardealului, cari intră într-o fază nouă și creează, pentru voievodul vecin, probleme de influență și de penetrație, mult mai accentuate decât în trecut. Cum Ardealul este cârmuit de un regim de Stări, e firesc ca nobilimea munteană, cunoscând mai de aproape instituțiile din țara vecină, și strângând cu ea legături de o natură neîncercată până atunci, să fi năzuit la forme politice și constituționale asemănătoare. Cuvântul însuși de „Stare” (*status* sau *ordo*) pentru a desemna colectivitatea în acțiune, capătă astfel, dacă nu chiar un înțeles nou, dar în orice caz un relief mai puternic.

Desfășurarea evenimentelor a fost determinată de o creștere a presiunii fiscale din partea turcilor, care a dus în toate țările aflate în sfera lor de influență la situații ce nu mai puteau fi suferite. Am mai avut prilejul să le amintesc, în ce privește Ardealul lui Sigismund Báthory;¹ în Moldova, împrejurările sub Aron Vodă nu erau mai ușoare, oricât ar fi de pornit cronicarul împotriva acestei domnii, iar în Țara Românească, noul voievod Mihai, fostul ispravnic al băniei Craiovei, era înfruntat de aceleași greutăți, când veni să se înscăuneze la sfârșitul anului 1593. Cronica, vădit inspirată de faptele și isprăvile celor mai de seamă sfătuitori ai săi, boierii Buzești, atribuie rolul principal în această împrejurare boierimii, pe care voievodul o urmează doar în acțiunea ei:² „într-acea vreme împresurase turcii Țara Românească, cu datorii multe, și cu nevoi foarte grele, cât nu mai avea să se plătească țara și să scape din gurile vrăjmașilor [...] Și se strânse toți boierii mari și mici, din toată țara, și se sfătuiră cum vor face să izbăvească Dumnezeu țara din mâinile păgânilor. Și dacă văzură că într-alt chip nu se vor putea izbăvi, de aceea ei ziseră, numai cu bărbăție să ridice sabia asupra vrăjmașilor.”³ Astfel începe răscoala, prin care se deschide epopeea lui Mihai Viteazul. Nobilimea munteană pornește deci la luptă într-un spirit corporativ, manifestându-și într-un mare consiliu solidaritatea de interese și de năzuințe; ea este însuflețită în acțiunea ei de aceleași sentimente xenofobe, cari ridică pretutindeni Stările împotriva amestecului străinilor în treburile țării și în deținerea slujbelor. Un raport venețian contemporan dă acestei inițiative caracterul unui adevărat „pogrom” îndreptat împotriva tuturor creditorilor, turci, greci și evrei, cari umpluseră Bucureștii cu cerințele și amenințările lor.⁴

Se știe cu câtă energie și cu ce rezultate strălucite a fost dezlănțuită lupta împotriva puterii otomane; era însă ușor de văzut că ea nu se putea susține numai cu oastea și mijloacele Țării Românești. Se pare că încă înainte de a începe atacul, voievodul își asigurase sprijinul ardelean: năzuințele boierimii muntene se întâlneau cu cele ale Stărilor din Ardeal și cu ambițiile lui Sigismund Báthory, dornic de a deveni, în ochii lumii catolice, campionul Sfintei Ligi împotriva turcilor.⁵ Alianța cu Ardealul era o necesitate politică de neînlăturat: ea trebuia concretizată într-un tratat formal, și urma să capete aspectul unei subordonări a celor două principate românești față de principele ardelean, care dispunea de o necontestată superioritate în bani, în oameni și în legături diplomatice. În acest scop a plecat la Alba Iulia o solie munteană în frunte cu mitropolitul Eftimie și principalii boieri, Teodosie Rudeanu și Radu Buzescu. Rezultatul misiunii lor e documentul intitulat

¹ V. *Sfatul domnesc și Adunarea Stărilor*, IV.

² Cf. N. Iorga, *Cronicele muntene*, *Anal. Acad. Rom.*, Mem. Secț. Ist., s. 2-a, XXI, p. 313 și *Istoricul Constituției Românești*, p. 11.

³ *Magazinul Ist.*, IV, p. 277.

⁴ Hurmuzaki, *Doc.* III, 1, Apendice no XXXII, p. 465, Raportul lui Marco Venier din 29 noiembrie 1594.

⁵ Cf. P. P. Panaitescu, *Mihai Viteazul*, p. 109 și urm.

pacta et conventa din 20 mai 1595, întărit de o diplomă a lui Sigismund din aceeași zi, care îl întregește.¹

Citirea clauzelor acestui act, încheiat cu Mihai Vodă și „toate ordinele și boierii acestei țări [...]” arată însă limpede că înțelesul său depășește cu mult scopul inițial. Nu e vorba numai de o alianță, sau de o recunoaștere a unei suzeranități, formă obișnuită a hegemoniei politice; este o *integrare* a Țării Românești în posesiunile principelui ardelean, care înseamnă de fapt desființarea suveranității ei de stat deosebit.

Lepădându-se de orice legături față de Poartă, voievodul acestei țări nu va mai fi decât un locțiitor al principelui Transilvaniei; el va cărmui „după vechea libertate și obiceiul acestei țări, și după aceste *pacta et conventa*”. Va fi înconjurat de un sfat de 12 boieri, oameni de vârstă și experiență, cu cari se va sfătui în toate împrejurările, atât cele judecătorești, cât și cele administrative; nici un grec nu va face parte din acest consiliu restrâns, nici nu va obține vreo slujbă.

De câte ori se va ține dieta în Transilvania, va lua parte și o delegație din Muntenia, cu dreptul de vot, care va stabili cu principele ardelean impozitele, ce vor fi percepute de oamenii pe cari el îi va desemna. Toate daniile anterioare se vor întări, iar cele viitoare vor fi hărăzite cu pecetea principelui ardelean; ele însă nu vor fi atribuite decât pământenilor. Judecățile se vor face după vechiul obicei și legea țării, cu drept de apel la principele ardelean, în sentințe capitale sau de confiscare a averii. Teritoriul Țării Românești se delimitează cu precizie „din partea Moldovei și a munților până la mijlocul cursului Dunării, și de la cetatea Brăilei la orașul Orșovei”. Principele va lăsa „întreaga Stare bisericească și monastică, sau a călugărilor” în folosința vechilor ei obiceiuri, slujbe și libertăți, ca și a veniturilor ei obișnuite. Toate bisericile valahe din toată stăpânirea serenității sale vor fi supuse Mitropoliei din Târgoviște - realizându-se astfel unitatea bisericii ortodoxe din Ardeal cu cea a Țării Românești. Se specifică titulatura principelui Transilvaniei, Moldovei și Valahiei Transalpine, voievodul muntean fiind doar acel „al țării noastre transalpine”, fără a putea folosi formula „din mila lui Dumnezeu” și altă pecete decât a neamului său; cea a țării va fi la dispoziția principelui ardelean. Slujbașii vor fi ai acestuia, nu ai voievodului; nici o convențiune nu se va mai încheia fără știrea sa. O clauză specială prevede judecarea pricinilor ce s-ar ivi între ardeleni și munteni, dar „oricine ar ataca persoanele și curțile boierilor, împotriva dreptului și a cuviinței, să-și piarză capul”. Diploma eliberată de Sigismund mai adaugă și hotărârea de extrădare reciprocă, a acelor *coloni et iobagiones* cari ar fi trecut hotarul pe furiș dintr-o țară în alta, fugind de pe moșiile unde se aflau așezați.

„Niciodată, scrie Dl. P. P. Panaitescu, turcii nu puseseră asemenea condiții și nici chiar în cele mai negre zile de decădere politică din veacul al XVIII-lea țara noastră n-a primit condițiile ce fură iscălite de boierii lui Mihai Viteazul. În schimb, ei obțineau cele mai mari avantajii [...]”²

Aceasta a fost de altfel și impresia contemporanilor. Mihai Vodă însuși s-a plâns solului polon Lubieniecki că boierii trimiși în Ardeal „n-au făcut ce aveau în instrucțiunile lor, ci ceea ce era spre folosul lor, obținând privilegii pentru dânsii [...] Nu au tratat cu principele Ardealului, așa cum îi însărcinasem eu.”³ Cronica, inspirată de izvoarele timpului, păstrează aceeași notă: „Dintr-acești boieri ce-i trimisese Mihai Vodă pentru tocmeală, învrăjbitorul diavol umblase în mijlocul lor, de se apucară unii ca aceia mai mult să facă vrajbă decât pace, cum să scază pe Mihai Vodă din țară; iar ceilalți boieri ce se nevoia să slujească Domnu său în dreptate, de neprieteni fură biruiți, și scăzură pre Mihai Vodă despre domnia țării, și despre venitul ei, numai să fie tocmai cu căpitanii lui. Și alease Bator Jigmon 12 boieri jurați munteni, puindu-i ispravnici preste tot venitul țării, și să fie supt porunca lui.”⁴ Iar un raport venețian din 15 august 1595⁵ știe și el de nemulțumirile provocate de acest tratat în Muntenia, ca și de cel asemănător în Moldova, fruntașii cari l-au încheiat fiind

¹ Textele în Hurmuzaki, *Doc.* III, 1, no CLXVI, p. 209-213 și Apendice, XI, p. 472-476.

² P. P. Panaitescu, *Minai Viteazul*, p. 114.

³ Isopescu, *Documenti inedite, Diplomatarium italicum*, I, p. 396-399. Cf. P. P. Panaitescu, *ibid.*, p. 82.

⁴ *Magazinul Ist*, IV, p. 280-281.

⁵ Hurmuzaki, *Doc.* III, 2, no CXLVIII, p. 127-128.

socotiți că au fost sau înșelați, sau cumpărați de principele Transilvaniei, ceea ce ar putea deveni sămânță de tulburări - „un seminario di scandali!”.

Se poate să se fi ivit unele deosebiri de păreri între solii cari au iscălit la Alba Iulia, și nu este exclus ca măcar unii din ei să fi fost câștigați de politica ardeleană. Dar privit în totalitatea dispozițiilor sale, tratatul urmărește un scop bine definit și are linia lui logică: este temeiul tipic al unui regim de Stări, reprezentat de cele două ordine ale clerului și ale nobilimii. Totul corespunde acestei directive fundamentale: îngrădirea puterii domnești, mergând până la anihilarea ei în folosul unui suveran străin, care însă va respecta autonomia și privilegiile locale; asigurarea acestor privilegii, sub cele mai severe sancțiuni, și excluderea străinilor de la orice concurență la slujbe; reprezentarea în dietă, cu dreptul de vot și facultatea de-a hotărî în privința dărilor. Sfatul de doisprezece nu e nici el neobișnuit: destule adunări de Stări au recurs la o delegație restrânsă, cu caracter permanent, pentru a îndeplini cerințele lor. Am amintit aiurea știrile contemporane cari vorbesc despre „les etats” ale voievodului muntean.¹

Fapt este că o inițiativă cu atât de însemnate consecințe nu poate fi numai rezultatul unei intrigi politice sau a unei improvizații de moment. Nu avem decât să privim alcătuirea delegației muntene care a încheiat tratatul: mitropolitul Eftimie, episcopii Luca de Buzău și Teofil al Râmnicului, vornicul Mitrea, vornicul Chisar, logofătul Dimitrie, vistierul Dan, vistierul Teodosie, clucerul Radu, postelnicul Radu, logofătul Borcea, clucerul Vintilă, postelnicul Stănilă și logofătul Preda „cu deplină instrucțiune și mandat general de la voievodul Mihai și toate Stările acelei țări.”² Orice divergențe ar fi fost între ei și oricât s-ar fi depărtat - ceea ce este evident - de instrucțiunile domnești, rămâne faptul de netăgăduit că și-au luat răspunderea acestui act, și că au trebuit deci să împlinească măcar instrucțiunile Stărilor. De altă parte, ținând seama de dorința de a se asimila în totul Stărilor și ordinelor ardelene, nu se poate să nu fi fost pregătită hotărârea boierilor, de o mentalitate și de o concepție proprie, potrivite ei. Acest regim de Stări, care răsare deodată în Țara Românească, nu poate fi efectul unei generații spontane. La acea dată, o astfel de organizare de stat nu se transpunea dintr-o țară în alta, ca o constituție modernă copiată după un model cunoscut; ea trebuie să-și găsească un reazăm în tradiții și obiceiuri băștinașe, pe cari le întărește și le precizează. Actul de la 1595 aruncă astfel o îndoită lumină asupra condițiilor interne prealabile, cari l-au făcut posibil, ca și asupra evoluției ulterioare ce se leagă de el.

Într-adevăr, cu toată strădania lui Mihai Vodă, de a-i înlătura sau măcar de a-i atenua efectele, o parte a dispozițiilor sale a rămas în vigoare. Instrucțiunile date la 1600 solilor trimiși de el la împăratul Rudolf, sunt caracteristice pentru dorința lui firească, de a se desface de tutela care îl stânjenea: „Alta pohteaste să poată da și milui pre cine va vrea cu ocine și cu sate, și cui va da moșie, să-i fie moșie, și cine va ieși vinovați, au neameș, au boiar, au sărac, toți să se judece, cum le va ajunge legea, așa să piară.”³ Totuși, sfatul de 12 boieri îl găsim în funcțiune sub urmașul său, Radu Șerban, instrumentând în numele tuturor boierilor Țării Românești.⁴ Clauza ce se referă la iobagii fugiți, o vedem înnoită între Gheorghe Rákoczi și Matei Basarab, „în ce privește darea, atât acelor iobagi și țigani cari trec din țara Măriei Sale în ținuturile acestea, cât și a celor cari trec de la noi dincolo;”⁵ iar la 1714 se înregistrează plângerea lui Matei Filipescu, pentru „Rumânii noștri cari sunt pen Săceale.”⁶ Desigur nu s-au putut menține clauzele, în virtutea cărora principatul muntean era ca și anexat Ardealului, dar privilegiile politice ale Stărilor, bisericești și nobiliare, au rămas întregi și au intrat în conștiința beneficiarilor lor, ca un drept definitiv câștigat. Cu adevărat s-a putut scrie că „Mihai Viteazul a fost brațul care a lovit, căpitanul învingător și glorios, dar în spatele său stau în umbra gloriei lui boierii, cari dădeau directivele politice, hotărau cu sau fără voia

¹ V. memoriul IV, *Adunările de Stări în țările Europei de Răsărit dunărene*.

² Hurmuzaki, *Doc.* III, 1, p. 209: Krizar trebuie să fie Chisar, mai târziu logofăt. „Ztomila” poate însemna Stănilă.

³ N. Iorga, *Doc. românești dela Petru Șchiopul și Mihai Viteazul*, *Anal. Acad. Rom.*, Mem. Secț. Ist., s. 2-a, XX, p. 48-50. Cf. P. P. Panaitescu, *Mihai Viteazul*, p. 82.

⁴ *Monum. Comitialia Regni Trans.*, V, p. 232:11 iunie 1603. V. și *Sfatul Domnesc și Adunarea Stărilor*, IV.

⁵ Hurmuzaki, *Doc.* XV, 2, no MMCXXXVII, p. 1148, 1 iunie 1646.

⁶ *Ibid.*, no MMDCCCXXXIII, p. 1557.

stăpânitorului. Era o clasă bogată, hotărâtă și luptătoare.”¹ Se poate spune cu același temei: o Stare bogată, hotărâtă și luptătoare. Din boierimea nouă, tânără, în mare parte olteană,² s-a alcătuit acel partid numeros și puternic care ținea cu creștinii, și a fost reazemul principal al domniei lui Mihai Viteazul și a lui Radu Șerban.

O dovadă a acestei mentalități nouă o constituie fără îndoială și expresiunea ei literară. În studiul său despre începuturile literaturii în limba română, D1. P. P. Panaitescu a ajuns la concluzia că scrierile cu subiect istoric au precedat pe acele de caracter religios; este nu numai un contrast de limbă, între analele slavone din veacul al XV-lea și al XVI-lea, și cronicile românești cari încep să apară după 1600. Letopiseșului domnesc, scris la curtea voievodului și la îndemnul său, i se opune cronica alcătuită de un boier, adesea cu un colorit personal sau chiar de partid. „*Originea literaturii istorice în limba română stă deci în intrarea unei nouă clase sociale, la începutul veacului al XVII-lea, în literatură, clasă care a căutat o nouă formă de expresie potrivită cu gradul ei de cultură adică limba națională.*”³ Scrierile istorice în limba română nu fac decât să oglindească transformarea societății și statului românesc în veacul al XVI-lea. „Istoriografia în limba română este creația boierimii, pe când cea slavonă era a domniei. Trecerea de la istoriografia domnească în limba slavonă la cea boierească în limba română, coincide, în lumina celor spuse mai sus, cu epoca trecerii statului și societății românești de la perioada voievodală la cea aristocratică.”⁴ Contrastul e mai sensibil în Moldova, unde ni s-au păstrat vechile anale oficiale scrise slavonește, oferindu-ne astfel un termen de comparație cu letopiseșele în graiul vorbit al țării, cari le urmează. Dar și în Țara Românească, cel mai vechiu fragment de cronică românească, cuprinzând tocmai domnia lui Mihai Viteazul este atât de vădit inspirat de isprăvile și interesele unei familii boierești, încât a și fost numit „cronica Buzeștilor.”⁵ Mereu frații Buzești, Preda și Stroe, se află în primul plan, vitejiile lor sunt pomenite în chip deosebit, și chiar de la început, cum s-a putut vedea, acțiunea voievodului se înfățișează ca o îndeplinire a voinței boierimii, care se adună și hotărăște în momentele importante. Atunci când se produce în Ardeal schimbarea de domnie și Andrei Báthory îi trimite vorbă „să iasă din țară cu pace, că apoi va încăpea în mâinile turcilor [...] Mihai Vodă, dacă auzi acel sfat rău și amar el încă își strânse toți boiarii, și făcură sfat foarte de folos.”⁶

Dar manifestările literare în limba română, dacă din punct de vedere social confirmă atmosfera unei solidarități de Stare aristocratică, *care a cuprins și clerul*, mai au și un alt înțeles, care întregește și întărește această interpretare. Mentalitatea de Stare este pretutindeni, nu numai conservatoare a privilegiilor și păzitoare a prerogativelor de clasă, dar și exclusivistă, nu numai pe tărâmul social dar și pe cel național, în măsura în care se poate folosi acest termen la această dată. Ea se arată vrăjmașă a străinilor, indiferent de loc și de timp, în Anglia ultimilor Plantageneti ca și în Franța celor din urmă Valois, în *Cortes* ale regatelor spaniole ca și în dietele țărilor germane. Și în țările noastre, reacțiunea boierimii și revendicarea ei hotărâtă a răspunderilor cărmuirii nu e îndreptată numai împotriva domniei, instrument al asupririi otomane, dar cu deosebire contra creditorilor străini, executori ai monopolului impus de Poartă asupra produselor țării, „gealepi” în căutare de oi, „balgii” veniți după miere, dar mai ales intermediarii obligați ai turcilor - grecii. Sub acest nume se confundă de altfel toți „veneticii” sosiți din Răsărit, sprijinitori interesați ai Domnului investit la Constantinopol, și pentru aceasta aspiranți la slujbe și venituri remuneratorii: levantini, arnăuți, rumelioți, exercitându-și capacitățile negustorești și financiare în serviciul Porții și spre câștigul lor. Cu mult înainte de vremea Fanarioților - atât de huliți și adesea pe nedrept - s-a produs în țările românești o imigrare masivă de orientali, cari folosesc în general limba greacă, și stârnesc adversitatea hotărâtă a băștinașilor. Folosirea limbii române e mai puțin rezultatul unei aversiuni față de vechea limbă oficială slavonă, ea însăși pătrunsă de particularități locale, ca și latina diplomatică medievală apusene, cât o apărare împotriva invaziei unui element alogen, care nu e o

¹ P. P. Panaitescu, *Mihai Viteazul*, p. 85.

² *Ibid.*, p. 73 și urm.

³ P. P. Panaitescu, *Interpretări românești*, p. 244-245.

⁴ *Ibid.*, p. 247.

⁵ N. Iorga a desprins fragmentul din compilația lui Ludescu și l-a publicat deosebit sub acest titlu.

⁶ *Magazinel Ist.*, IV, p. 292.

amintire istorică, ci o realitate vie și incomodă. Este sigur că începuturile literaturii în limba țării corespund și unei mișcări împotriva „grecilor”, de toate categoriile, care nu e altceva decât laturea xenofobă a manifestării spiritului de Stare privilegiată. Ambele nuanțe își află expresiunea în tratatul de la 1595 și se pot urmări în dezvoltare paralelă. Este aproape întocmai procesul care va duce la răspândirea și dezvoltarea literaturii de limbă maghiară, la sfârșitul veacului al XVIII-lea, în cercurile nobilimii ungurești, nu atât pentru a înlocui vechile formule latine ale limbajului oficial, cât mai ales ca o reacțiune împotriva introducerii zilnice a limbii germane, de către împăratul Iosif al II-lea.¹ Am amintit mai sus lista principalilor demnitari din cele două principate - 27 în Muntenia, 15 în Moldova - întocmită pe la 1590 de raguzanul Giovanni Marini Poli, începând cu marele ban al Craiovei în Țara Românească și cu marele vornic în Moldova, care se încheie cu observația semnificativă că „toți aceștia sunt băștinași. Astăzi însă slujbașii mai mari sunt străini și în cea mai mare parte greci vicleni.”² Patru ani mai târziu izbucnește răscoala de la București, iar tratatul lui Sigismund Báthory prevede anume excluderea grecilor din funcțiuni. Când după 1611, domnia lui Radu Mihnea va însemna din nou porți deschise grecilor și levantinilor, cu cari Domnul se înrudea, va porni din partea elementelor „de țară” o energică împotrivire, care dă un colorit accentuat istoriei Țării Românești în toată prima jumătate a veacului al XVII-lea, prefată a înfloririi culturale în limba română, din timpul lui Matei Basarab.

Toate aceste împrejurări lămuresc rosturile sporite ale clerului înalt și ale boierimii în actele publice ale domniei lui Mihai Viteazul. La 9 iunie 1598, actul de supunere către împăratul Rudolf al II-lea este întărit de „*Consilarii et officiales nostri, totam provincialii Transalpinensem repraesentantes*” în frunte cu mitropolitul Eftimie, vornicul Dimitrie și banul Mihalcea.³ Un an mai târziu, la 26 iunie 1599, boierii confirmă cu 15 peceti ale lor, actul de credință către noul principe al Ardealului, Andrei Báthory.⁴ Noțiunea de Stare a intrat în vocabularul curent; ea este necesară, pentru a ușura înțelegerea situației din țară străinilor, obișnuiți cu aceste instituții, și răspunde în același timp aspirațiilor ce le-am imintit. Astfel, la 1604, boierii din partidul opus lui Mihai Viteazul și urmașului politicii gale, Radu Șerban, refugiați în Moldova, de unde continuă a sprijini domnia lui Simion Movilă, folosesc, pentru a se defini, într-o scrisoare în limba maghiară, cuvântul *rendek* - Stări. Într-o versiune românească se înșiră „arhii Episcopiei, duhovnicii, boiari mari și mici, lăcuitori ce am fost acei țări rumânești.”⁵

E de altfel caracteristică această împărțire a nobilimii în două trepte, care e foarte veche, dar a căpătat un accent mai categoric în perioada războinică prin care se încheie veacul al XVI-lea și se deschide cel următor. Alături de boierii „mari” pământeni, stăpânitori de latifundii și adesea creditori ai Domnului - ca Buzeștii - apar și categoriile de mici proprietari, cari își revendică și ei scutiri și privilegii și alcătuiesc temeiul oștilor, în special roșii și călărașii. În septembrie 1612 se îndreaptă către Radu Șerban, pribeag, scrisori ale boierilor (*a nobilibus*) și ale „căpitanilor și ostașilor” (*a capitaneis et militibus*) cari se vor numi de acum înainte „slujitori”, pentru a-l îndemna să se întoarcă în țară, deoarece i-a părăsit pe ei, *tot nobiles et tot milites*.⁶ E nu mai puțin interesant faptul că semnatarii arată și unde se găsesc: „suntem în spre Mehedinți” adaugă ei la sfârșit. Oltenia, și în special județul ei cel mai spre apus, vor deveni centrul de rezistență al Stării boierești pământene, în lupta îndârjită pe care o va purta sub domniile următoare.

¹ *Sfatul domnesc și Adunarea Stărilor*, IV.

² Hurmuzaki, *Doc.* III, 1, no CCXXII, p. 287-288.

³ *Ibid.*

⁴ *Ibid.*, no CCLV, p. 329-331.

⁵ Hurmuzaki, *Doc.* IV, 1, no CCCXXVII, p. 382-383 și CCCXLVIII, p. 405-406. Traducerea germană: „Wir der geistliche Stand, Mönche, Pfarrer, Adelige der Walachei und die Einwohner anderen Standes”.

⁶ *Ibid.*, no CCCIX și CCCX, p. 409-410.

7. DOMNIA AUTORITARĂ A LUI VASILE LUPU

Domnia lui Vasile Lupu, care a lăsat contemporanilor amintirea unei epoci de fericire și de belșug, înseamnă desigur o oprire a dezvoltării regimului de Stări, așa cum l-am putut urmări până acum în trecutul Moldovei. Restricțiunile aduse autorității centrale, de corpuri constituite și adunările lor, nu se împăcau cu „hirea înaltă, și împărătească mai mult decât domnească” a voievodului, pe care nici „Moldova nu-l încăpea”. Aceste tendințe ce se manifestă în toate actele însemnate ale lungii sale stăpâniri, în rolul său de patron al Bisericii Răsăritului, căruia i se potrivește atât de bine titlul cărții lui Iorga: Bizanțul după Bizanț, în ipostaza de legiuitor și dătător de pravile, iarăși după chipul împăraților drept-credincioși, - coincid cu oboseala țării, bântuite de frământări și năvăliri și dorind, mai presus de orice, liniștea. „Iară Vasilie Vodă domnia cu mare liniște și cu pace, fără grijă țara de toate părțile; stau toți de neguțitorii și de agonisite; însă, lăcomia nice atuncea nu lipsia cu dări grele; ce având lăcuitorii țării vreme de agonisită, biruiau toate acele greutăți despre Domnie.”¹ Buna stare economică a unei perioade excepționale de pace, în regiunile dunărene și în Polonia, departe de războiul de Treizeci de Ani care pustia Germania, sau de luptele sultanului Murad cu perșii, îndepărta interesul chiar și al claselor privilegiate, de chestiunile politice, pentru a-l concentra asupra folosului, ce îl puteau trage din prosperitatea generală: „că de au fost cândva vremi fericite acestor părți de lume, atuncea au fost. Plină țara Leșească, voi zice, de aur, la care pe acele vremi izvorăa din Moldova, cu boi de negoț, cu cai, cu miere, și aducea din acea țară tot aur și argint. Putea-voi zice că sărac nu se afla pre acele vremi, doar care nu-și vra să aibă.”² Nostalgia cronicarului, scriind într-o perioadă mult mai aspră și tulbure, amintește acea a generației care a mai apucat viața lumii înainte de 1914.

Am reprodus definiția pe care Nicolae Iorga a dat-o concepției politice a lui Vasile Lupu, opunând-o, în cel mai desăvârșit contrast, acelei a lui Matei Basarab.³ Și împrejurările cari îi aduceau la cârmă, erau fundamental deosebite. Cu Matei izbândeau o mișcare, aceea a Stărilor muntene, cari își apărau de patru decenii dreptul lor, ce se confunda cu acel al țării. Cu Lupu triumfa iscusința unui om, hotărât să domnească și să guverneze, după ideile mediului oriental în care crescuse. „La mazilia lui Vasile, chiar învins, chiar împrietenit cu creștinii, nu s-au gândit niciodată în chip serios turcii; acest răsăritean de limbă grecească, acest proprietar de averi la Constantinopol, soțul, de la o vreme, al unei cerchese și rudă al hanului tătarilor, era de ai lor.”⁴ Un asemenea Domn se putea înconjura de un divan de dregători și de sfetnici, dar nu era dispus să admită controlul sau colaborarea adunărilor mai numeroase de Stări; se văzuse din clipa în care nu primise „legăturile cu tocmeală”, ce i le pregăteau alegătorii domnești din 1633.

Și martorii străini cari au trecut prin Moldova în timpul acestei domnii au lăsat în însemnările lor impresiunea unui regim, nu numai autoritar, dar chiar absolutist. Arhiepiscopul catolic Marc Bandini, care a vizitat parohiile moldovene în 1646, descrie pompa impunătoare a Curții,⁵ și divanul de judecată, la care iau parte cei mai de seamă boieri și asistă o mulțime de curteni și ostași, uneori până la 2.000 de oameni: dar e vorba de ședințele tribunalului suprem, în care Domnul împarte dreptatea. Această funcțiune o exercită cu cea mai mare severitate, mai ales în ce privește pedepsele capitale: la obiecțiunea că împinge prea departe rigorile legii, el ar fi răspuns că dreptatea e deasupra oamenilor, și mai bine să piară jumătate din Moldova, dacă aceasta e înrăită, și să rămână cea bună.⁶ Știm din alt izvor, că unele osânde se întemeiau mai puțin pe ideea justiției, cât pe mâniile și supărările momentului.⁷ „Soarta baronilor și a nobililor atârna de voința Principilor”, scrie mai departe călătorul, care consideră stăpânirea voievodului drept un „*absolutum dominium*”.

¹ Let.², I, p.303.

² Ibid., p. 310.

³ V. mai sus.

⁴ N. Iorga, Prefață la *Studii și Doc.* IV, p. CLXXIV.

⁵ V. și o relațiune engleză: Fr. Babinger, *Robert Bargrave, un voyageur anglais dans les pays roumains du temps de Basile Lupu (1652)*, *Anal. Acad. Rom.*, Mem. Secț. Ist., s. 3-a, XVII, p. 164 și urm.

⁶ *Codex Bandinus*, ed. V. A. Urechia, *Anal. Acad. Rom.*, s. 2-a, XVI, p. 321.

⁷ Raportul misionarului Lainieri către ducele de Modena din 14 iulie 1645, Iorga, *Studii și Doc.* IV, p. 231: „*con queste politiche si mantiene nel dominio, questo tiranno, assai piu crudele del Turco medesimo [...]*”.

Pe orice nobil îl poate pedepsi sau scoate din slujbă, pe orice țăran îl poate ridica la oricare demnitate.¹ E o vădită legătură între aceste împrejurări, descrise de prelatul catolic, și „Descrierea Moldovei”, compusă șapte decenii mai târziu de Dimitrie Cantemir.² Concepția absolutistă a învățatului Domn moldovean nu reprezintă deci numai preocupări contemporane, transpuse în trecut, cum cred unii din comentatorii săi moderni,³ ci oglindește în oarecare măsură realitățile vremii lui Vasile Lupu. Aceleași impresii le-a cules un alt observator străin, care a apucat zilele din urmă ale domniei, Paul de Alep, însoțitorul Patriarhului Macarie al Antiohiei: fastul Curții și solemnitatea primirilor, împreună cu asprimea ucigătoare a judecăților, menite, după părerea lui, a stârpi aplecarea înăscută a locuitorilor țării pentru jaf și tâlhării, sunt trăsăturile caracteristice ale stăpânirii „beiului” Vasile.⁴

Miron Costin, în capitolul lung pe care îl consacră acestei domnii, ale cărui greșeli le ascunde cu atât mai puțin, cu cât părinții săi pribegiseră în Polonia de frica ei, socotește totuși absolutismul temperat prin consultarea sfatului domnesc; e vorba, bineînțeles, nu de o adunare mai numeroasă a Stării boierești, ci de divanul restrâns al dregătorilor, a cărui alcătuire mărturiile din documente au permis a o reconstitui.⁵ Un incident în special i se pare caracteristic în această privință și dă prilej uneia din acele caracterizări de ordin general, cari deosebesc scrisul său, în care se oglindește de atâtea ori experiența omului de stat. La un moment dat, Vasile Lupu, crezând într-un război apropiat între Poartă și poloni, se hotărâse să treacă de partea acestora: socotind apropiat începutul războiului, apucase chiar să trimită înapoi pe aga venit după haraciu, fără a-i face plata cuvenită. „Ce dacă au stăut la voroavă cu boierii pentru opritul birului, și într-un rând și într-altul, spun să fie zis Petriceicu, vornicul de Țara de Sus, pre care-l țineau ei mai prostatic dintre alții la sfat: „Eu aş zice să nu oprim noi birul, până nu vom vedea că trec leșii Dunărea”. Și acela cuvânt au intrat îndată în gândul lui Vasilie Vodă și au răpezit după aga birului și l-au oprit la Galați până au gătit birul, și l-au încărcat și l-au pornit. Așa feresc, urmează cronicarul, pre Domni și țările voroava cu sfatul de primejdii; că pentru aceea au dat Dumnezeu împărații, Craii și Domnii, cârmuitori țărilor, să aibă sfetnici pre lângă sine, cu cari vorovind o treabă, să frământa cu voroava lucrul; și unul una, altul alta răspunzând, se lămurește lucrul cari-i mai spre îndemână. Iară ce face Domnii singuri din gândurile sale sau din șoapte, rar lucru este de folos; că încă în lume n-au născut om până astăzi ca acela, să nu-i trebuiască voroava cu sfat. Că de și gâcește cârmuitoriul câte o treabă, încă tot să nu se încrează ce au gâcit, până nu se întărește părerea lui cu voroava și altor păreri.”⁶ Aceste considerațiuni înțelepte, ce ar trebui recitite de toți dictatorii trecuți, de față și viitori, reproduc de altfel - desigur fără să o știe - acele în totul asemănătoare ale altui contemporan ilustru al vremii lui Vasile Lupu: Richelieu, care în ziua în care i se încredința conducerea guvernului, demonstra regelui Ludovic al XIII-lea că afacerile Statului „se doivent faire par concert, et non par un seul a l'oreille.”⁷ Miron Costin cunoaște de altmintrelea cazuri, în care și sub Vasile Vodă nu s-a „vorovit” îndeajuns: așa s-a întâmplat „den nesocoteala de la masă,”⁸ cu porunca pripită de a strânge oameni în dobândă pentru a lovi, la Brătuleni, pe tătarii cari se întorceau cu pradă din Polonia, fără însă a jefui țara Moldovei, împrejurare din care s-au tras pe urmă destule nenorociri.

Se pot totuși deosebi, în lăuntru sfatului puțin numeros cu care „vorovește” Domnitorul,⁹ două partide, între cari politica domnească ține cumpăna. Ele se manifestă cu prilejul căsătoriei

¹ *Codex Bandinus*, *ibid.*, p. 325-326.

² *Descriptio Moldaviae*, ed. Acad. Rom., p. 37-38; v. și mai sus.

³ Cf. A. Boldur, *Contribuții la studiul ist. Românilor*, I, p. 237 care compară aceste vederi cu acele ale istoricilor ruși din sec. XVIII, Tatișcev și Lomonosov.

⁴ *Călătoriile*, ed. Cioran, p. 14 și urm., 18 și urm., 30. De observat creșterea numărului celor osândiți în timpul domniei, în diferitele relațiuni: Lainieri (1645): 15.000; Bandini (1646): 20.000; Paul de Alep (1653): 40.000! Făcând partea exagerării, e totuși posibil ca în ultimii ani regimul să se fi înăsprit.

⁵ Lista lui Gh. Ghibănescu, *Uricariul*, XVIII, p. 444 și urm. se oprește la 1634.

⁶ *Let.*, ², I, p. 312.

⁷ H. Mariéjol în Lavis, *Hist. de France*, VI, 2, p. 357.

⁸ Miron Costin, *ibid.*, p. 319.

⁹ Definit mai târziu (1676) de un observator străin, Fr. Pétis, sieur De la Croix: *Le conseil secret de Moldavie*. Cf. Fr. Babinger, *Oreleștiune neobservată despre Moldova*, *Anal. Acad. Rom.*, Mem. Secț. Ist., s. 3-a, XIX, p. 131.

Domniței Maria cu cneazul polon Radziwill, alianță strălucită, dar cu mare răsunet politic, care a fost îndelung dezbătută în sfatul dregătorilor, mai ales că ginerele domnesc era de credință calvină. „Și multă vreme s-au frământat acest lucru la sfat, și câțiva pre atunci apărau acest lucru să nu fie, ales Toma vornicul și Iordaki vistiernicul, care capite ca acele abia de au avut țara cândva, sau de va mai avea. Ei ziceau lui Vasilie Vodă și pentru legea rădăcită, și un lucru nu fără de grijă, despre împărăția turcului. Iară Todirașco logofătul și Urechiă vornicul stau asupra acestei nunte să se facă.”¹ Se vede aci opunerea Cantacuzineștilor, Toma și Iordache, frații postelnicului din Muntenia, cari susțin politica Porții, la tendințele apropierei de Polonia, între partizanii căreia aflăm pe cronicarul Ureche. Curentul acesta, ale cărui antecedente ne sunt cunoscute, s-a dovedit mai puternic și nunta s-a făcut, în mijlocul unor serbări ce întruneau la Iași pe Petre Movilă, mitropolitul Kievului, mitropolitul Ștefan al Ungrovlahiei, „Domni din țara Leșească, singuri cu chipurile sale”, și Kemeny, trimisul Craiului ardelean Gheorghe Rákoczi. E un punct culminant al stăpânirii lui Vasile Lupu.

E totuși ciudat că această reluare a legăturilor mai strânse cu Polonia, pe care se întemeia altă dată rostul mai accentuat al Stărilor în cârmuirea Moldovei nu pare a fi influențat sistemul de guvernare al acestei domnii de mână puternică și necruțătoare. Cronica face chiar aluzii la o înăsprire a regimului în ultimii ani, și la abuzuri, de cari Domnitorul însuși și casa lui nu erau străini. „Și care țări se suie prea la mari bilșuguri, sburdează hirea omenească, și sburdăciunea naște păcatul, și pre păcat îl urmează mânia lui Dumnezeu. Așa țara Leșească era la mare sburdăciune, așa și țara Moldovei. Și însuși Domnul Vasilie Voievod, cu silă a câteva case de boieri luându-le fetele, peste voia părinților, la țiitorie; iară oamenii de casa lui, nepoții lui Vasilie Vodă, mai mare silă făceau [...]”² De aceste blestemății a auzit și Paul de Alep, care le-a notat, adăugând ca motiv principal de nemulțumire și chiar de ură, prea marea favoare arătată grecilor, împotriva cărora întrețineau o agitație crescândă acei cari unelteau împotriva voievodului în frunte cu logofătul Gheorghe Ștefan.³ La capătul a două decenii de domnie quasiabsolută, regăsim în acțiune aceleași forțe de opoziție ce se manifestau la începutul ei: dorința Stărilor de a se afirma în viața statului și sentimentul de xenofobie care dezlănțuise răscoala împotriva lui Alexandru Iliaș.

8. DOMNIA ȘI STĂRILE ÎN LUPTELE DINTRE TURCI ȘI POLONI

Dar aceste tendințe nu s-ar fi ivit în politica Moldovei, cu puterea de a se opune cârmuirii lui Vasile Lupu și chiar de a urmări răsturnarea ei, dacă „mânia lui Dumnezeu” nu s-ar fi descărcat asupra „sburdăciunilor” și păcatelor timpului, prin grozava încercare a năvălirii cazacilor lui Bogdan Hmelnițki. „Potopul” ce era atunci să înece Polonia, sub valurile mișcării, care pornea din fundul Ucrainei, să zdruncine din temelie „republica regală” și regimul ei de Stări aristocratice,⁴ a acoperit și Moldova cu trecerea oștilor sale prădătoare. În fața urgiei, mândrul Domnitor care prezidase la Iași soborul Bisericilor ortodoxe din tot Răsăritul, a trebuit să se plece; a doua fiică, Domnița Ruxanda, a primit de mire pe fiul și moștenitorul hatmanului căzăcesc Timuș, „ginerele numai singur chip de om, iară toată firea de hiară”. Nu era însă numai acea „mare ne tocmeală în de potriua caselor și firilor” pe care o simțise cronicarul: „această parte [...] o domnie de optsprezece ani, și împărăției cu bielșug și cu cinste semănătoare; iară cea altă parte de doi ani ieșită din țărănie.”⁵ Era o răsturnare a întregului echilibru politic pe care, până atunci, Vasile Vodă îl ținuse cu destulă iscusință, cu toate eșecurile înregistrate în rivalitatea sa cu Matei Basarab, între Poartă, Polonia și Ardeal. Încuscrirea cu hatmanul răscoalei căzăcești îl scotea dintr-o dată din concertul acestor puteri, făcându-l să apară, cu sau fără voie, drept instrumentul acestei forțe revoluționare, a cărei expansiune sălbatică înspăimântase toată Europa de Răsărit. Sprijinul ardelean și muntean a fost câștigat la 1653, partidei nemulțumiților din Moldova, care se înmulțise. Când logofătul

¹ Miron Costin, *ibid.*, p. 311.

² *Let.*², p.310.

³ *Călătoriile*, ed. Cioran, p. 42,44.

⁴ Cf. O. Halecki, *La Pologne*, p. 194 și urm.

⁵ *Let.*², I, p.321.

Gheorghe Ștefan răspundea lui Iordache Cantacuzino, care îl vedea stând cu toiagul în gură, și-l întreba ce flueră, că „zicea în fluer să coboare caprele de la munte”, el se gândea la oastea ardeleană a lui Kemeny;¹ iar când și-a luat „ziua bună” din divanul domnesc pentru presupusa boală a jupânesei sale, el știa că această oștire și cea munteană a spătarului Diicul, trecuseră hotarul.

Câteva luni, Moldova s-a găsit iarăși aruncată în frământările de domnie nouă și de lupte lăuntrice: fuga lui Vasile Lupu, întoarcerea sa cu cazacii, noul război cu Matei Basarab, pribegia sa definitivă după pieirea lui Timuș și stăpânirea lui Gheorghe Ștefan, sub hegemonia lui Gheorghe Rákoczi al II-lea, se îngrămădesc în decursul unui an. Se simte însă în cârmuirea logofătului ridicat la domnie, o reacțiune a Stărilor de pământeni, atâta vreme reduse la tăcere. De ar fi numai portretul ce i-l face în câteva cuvinte Miron Costin: „Om deplin, cap întreg, fire adâncă, cât poți zice că nasc și în Moldova oameni. La învățăturile solilor, a cărților la răspunsuri, am auzit pre mulți mărturisind să hie covârșind pre Vasile Vodă.”²

Se adaugă însă grija pe care o avea pentru categoriile inferioare de privilegiați, cari simțiseră în timpul lui Vasile Lupu apăsarea mai grea a fiscalității și începuseră să decadă de la rosturile lor, în fața extinderii marilor domenii ale boierimii de frunte și de divan. „Slujitorii mila și cinstea care au avut la această domnie n-au avut nice la o domnie” ne spune cronica.³ Se vede de asemenea un rol mai activ al boierimii în relațiile cu domnitorii și puterile străine. În 1655, mitropolitul Ghedeon, cu cei trei episcopi de Roman, Rădăuți și Huși „așijderea și noi tot Sfatul Țării Moldovei, anume Ionașco Rusul Vel Logofăt și Ștefan Boul Vel Dvornic de Țara de gios, Vasile Hatman: pârcălab Suciavscăi, Dabija vel Dvornic de Țara de sus și Ilie Șeptilici, Gligorașcu Rusul Vel Spătariu și Mogâldea Vel Paharnic și Solomon Vel Vistearnic și toți alți boiari și lăcuitori țării Moldovei” dau în scris că s-au împrumutat de la Măria Sa Racoti Gheorghe, cu mila lui Dumnezeu crai al Ardealului, cu banii de trebuință pentru bir, cari nu se puteau strânge dintr-o țară secătuită de război.⁴ Vechije formule: „noi, Sfatul țării” și „toți lăcuitorii țării” au reapărut după prăbușirea atotputerniceii domnii a lui Vasile Lupu.

Se simte o fierbere în toate clasele sociale: în timpul războiului în care ardelenii și cazacii se luptă pe pământul Moldovei, amestecându-se în cearta dintre Lupu și Gheorghe Ștefan, până și târgoveții se mișcă. Cei din Hotin jefuiesc carăle ce transportau peste Nistru avuția Domnului pribeag, ba merg cu înverșunarea până a „slobozi un săcăluș” (a descarca o piesă ușoară de artilerie) asupra lui Vasile Vodă, care sta pe celălalt mal. Nu e nici o mirare că la întoarcerea lui, „nice într-un chip n-au vrut să dea cetatea,”⁵ ținând-o cu îndârjire pentru Gheorghe Ștefan. Mai mult se frământa însă slujitorimea măruntă, cu deosebire mazilii și răzășii dintre Prut și Nistru, pe cari îi tulburau isprăvile căzăcești. Chiar după ce noua domnie s-a consolidat, trecând de la Roman la Iași în scaunul țării agitația din ținuturile răsăritene nu se liniștise încă deplin: „o seamă de lăpușneni, ales Hânceștii, nu erau deodată așezați, și fugise Mihalcea Hâncul la turci.”⁶ E întâia mențiune în letopiseș a unui nume, care va mai strânge în jurul său revendicările și răzvrătirile micilor privilegiați, cu scuteli de serviciu ostășesc.

Nu se putea de asemenea să nu fi pătruns în Moldova, o dată cu atâtea alte influențe, în ritmul viu de schimburi materiale și sufletești ale vremii, ceva din mișcarea care cuprinsese Stările polone și era să împingă până la ultimele consecințe, până la absurd, practicile constituționale ale regimului dietelor. Tocmai în acești ani se statornicește acolo faimosul sistem al lui *liberum veto*, în care opunerea unui singur deputat putea opri în loc lucrările Adunării, sau aduce chiar „ruperea” sau împrăștierea ei. O tradiție atribuia lui Vladislav Sicinski, deputat în dieta de la 1652, tristul merit de a fi creat precedentul acestei proceduri, care era să reducă la neputință guvernul regal și să determine, în ultimă analiză desființarea statului polon însuși; s-a dovedit însă că există și exemple mai vechi: în 1639, Gheorghe Lubomirski zădărniciise prin opunerea sa lucrările unei Adunări, și

¹ Anecdota la Neculce, O seamă de cuvinte, *Let.*², II, p. 287.

² *Let.*², I, p. 356.

³ *Ibid.*

⁴ Iorga, *Studii și Doc.* IV, no XLVII, p. 44-45.

⁵ *Let.*², I, p. 328, 331.

⁶ *Ibid.*, p. 347.

încă din 1607, minoritatea condusă de vestitul predicator catolic Petre Skarga, reușise să „rupă” dieta, care voia să asigure egalitate de drepturi disidenților confesionali.¹ „Dar niciodată aplicarea lui *liberum veto* nu fusese mai revoltătoare. Niciodată de asemenea nu fusese mai limpede că nobilul care se ridica drept campion al libertății democratice, nu era decât ticăloasa unealtă a marilor seniori, cari, cu toată dogma egalității absolute în sânul nobilimii, exercitau în fapt o influență din ce în ce mai covârșitoare asupra „fraților” lor mai puțin avuți.”² Astfel de exemple nu puteau trece neobservate de boierimea Moldovei.

La curentul ce venea de aci, se opunea însă concepția turcească a absolutismului așa cum se realizase în zilele lui Vasile Lupu. *Moldova devine în a doua jumătate a secolului un îndoit câmp de bătălie, la propriu și la figurat: între armatele polone și turcești cari se vor război pe teritoriul ei, între influențele politice ale acestor stăpâniri, cari se manifestă în viața ei lăuntrică și în organizarea statului.*

Ar fi să lungim prea mult această expunere, urmărind pentru fiecare din numeroasele domnii ce își împart perioada, care se încheie de obicei cu bătălia de la Stănilești în 1711 și pribegia lui Dimitrie Cantemir în Rusia, relațiile schimbătoare dintre voievozi și boieri, sau legăturile unora și ale altor cu slujitorimea măruntă, aflată acum în pragul declinului ei economic, dar care își apără încă rosturile politice, ca și acea a Țării Românești. În vâltoarea acestor războaie și necurmăte frământări - „cumplitele vremi de mare cumpănă” -, pe cari le trăiește Miron Costin - nu mai este loc pentru organizarea unui regim de Stări, care cere altă stabilitate și continuitate, decât i le puteau oferi împrejurările tulburi ale Moldovei. Putem, din bogatul material de fapte pe care îl culegem din povestirea amănunțită a cronicelor, să desprindem totuși câteva exemple, cari lămuresc măcar tendințele ce se opun, în rivalitățile și luptele oamenilor.

Instrumentul domniei, după placul Porții, apare aci rumeliotul Duca Vodă, mai mult în a doua lui stăpânire de la 1668, decât în cea dintâi, care fusese prea scurtă ca să se poată afirma. Venit cu firman de la Țarigrad, el se arată „la fire mai aspru” ca înainte, și se înconjoară de sfetnici greci, printre cari „Cupăreștii”, sau Roseteștii, oameni cu iscusință și experiență, ajung repede la locuri de frunte. Împotriva fiscalității opresive și a străinilor cari îi împlinesc cerințele, izbucnește atunci din nou o mișcare, în genul aceluia ce ridicaseră și altă dată elementele sărăcite ale Stării nobiliare împotriva unor domnii înstrăinate. Ea pornește din același colț al furtunilor, ținutul de la graniță dintre Prut și Nistru. „Duca Vodă, scrie letopisețul care continuă pe acel al lui Miron Costin, au început a scoate multe și grele dări pre boieri și pre țară. Însă pre o seamă de boieri lăpușneni și orheiani ne lipindu-i de curte ca să-i boierească, iară cu dările și cu asupririle vistieriei nu-i uita în toată vremea...” „Rădicatu-s-au, înseamnă la rândul său Ion Neculce, Hânceștii cu toți orheienii și lăpușnenii, cu oaste asupra lui, pentru urâciunea grecilor ce aduseseră pre mulți de la Țarigrad, și mai ales pentru Cupăreștii ce erau aice în țară. Deci, viind Hâncul și cu Durac Sărdarul aice în Iași, cu toate oștile, strigau să-i prinză pre greci să-i omoare. Fugit-au toată boierimea, care în cotro au putut.”³ Era deci, în toamna anului 1671,⁴ o reeditare a răscoalei din 1633, a cărei amintire fusese înprospătată de curând, prin răzbunarea încercată de fiul lui Batiște Vevelli, sub domnia anterioară a lui Iliaș Alexandru, împotriva ucigașilor de atunci ai tatălui său, din cari unul mai trăia; era și acesta un „Lăpușnean.”⁵ Spre deosebire însă de răscoala veche împotriva grecilor lui Alexandru Iliaș, boierimea mare nu lua parte acum la o răzvrătire, a cărei inițiativă aparținea exclusiv „castei” alcătuite din slujitori, micii feudatari de odinioară, pe cari noul sistem de impuneri îi ruina. E una din manifestările caracteristice ale acestei interesante categorii sociale, care își număra elementele mai dârze în regiunea de Miazănoapte-Răsărit. Tătarii din Bugeac, la ordinul Porții, au intrat atunci în Moldova și au înfrânt, la Epureni, oastea răsculaților. „Numai numele Hânceștilor au rămas întru

¹ E. H. Lewinski-Corvin, *op. cit.*, p. 247. Cf. L. Konopczynski, *Le liberum Veto*, Varsovie/Cracovie, p. 198.

² O. Halecki, *La Pologne*, p. 206-207.

³ *Let.*², II, p. 7 (continuarea atribuită lui Vasile Damian, Tudosie Dubău) și 197 (Neculce). Pentru legăturile răsculaților cu polonii, v. raportul din 11 febr. 1672, Hurmuzaki, *Doc.* XVI, p. 8 și 11.

⁴ Iorga, *Hist. des Roumains*, VI, p. 334.

⁵ Cf. *Let.*², II, p. 197.

pomenirea oamenilor, de atunci până astăzi” scrie cronicarul vreo șaizeci de ani mai târziu.¹ Zicătoarea populară: Vodă da, dar Hâncu ba! a rămas într-adevăr ca un simbol al acestei opoziții de „țară”, la poftele despotismului de investire otomană. Într-o scrisoare a vornicului de Câmpulung, din 29 decembrie, fusese vorba și de o adevărată delegație de Stări, care să meargă la Poartă: boieri, slujitori, *târgoveți*, și câte doi călugări de mănăstire.²

La mazilirea lui Duca Vodă, principiul alegerii a fost însă restabilit de marele vizir Ahmed Köprülü: boierii au fost invitați să desemneze ca domn „pre care vor pofti ei dintru dânșii”. Ilie Sturdza, asupra căruia căzuse alegerea, avea însă despre colegii săi de sfat o părere deplorabilă, care îl îndemna să refuze cu încăpățănare: „ci boierii poftindu-l și văzând că-l trăgea ceaușul, îndată s-au jurat că de va fi Domn să știe bine că pre toți boierii îi va pune sub sabie. Ci boierii auzind au și conțenit, că au fost om aprig.”³ Sufragiile s-au îndreptat atunci asupra medelnicerului Ștefan Petriceicu, pe care îl știau „om blând și slab la Domnie”. Episodul arată ce ajunsese pentru vizir alegerea de altă dată, la care luau parte reprezentanții Stărilor: o desemnare printr-un grup restrâns al boierilor de frunte, de „divan”.

Cu Ștefan Petriceicu, începe criza cea mai gravă a istoriei moldovenești din această vreme. Se știe cum, în timpul bătăliei din 1673, sub zidurile Hotinului, el a trecut în tabăra polonă, ascultând fără îndoială, de îndemnul partizanilor acestei orientări, și a stăruit în ea, nu ca vecinul său muntean, Grigore Ghica, care s-a grăbit să se împace din nou cu Poarta. În tabăra lui, care cuprindea pe boierii cu legături mai strânse în țara vecină, se produce iarăși solidarizarea nobilimii de toate treptele, după exemplul polon; e caracteristic incidentul, pe care în scrisul său viu și curgător, îl relatează Ion Neculce; el aruncă o lumină deosebită asupra relațiilor dintre domnie și boierime, sub înrăurirea acestor din urmă împrejurări: „Iară boierii Moldovei, carii erau cu dânsul, văzând că Grigorie Vodă s-au despărțit și s-au dus la turci, sfătuitu-s-au și ei, în de ei, și s-au agiuns, și cu toate capetile, căpitanii slujitorilor, să fie la un cuvânt, și s-au dus cu toții la Petriceicu Vodă și au început a se rugare [...] să-i lase acasă să-și iee femeile și copiii să-i dee în laturi, să nu-i iee tătarii, și iarăși vor veni întru întâmpinarea lui Petriceicu Vodă”. Dar acesta, „neștiind că și slujitorii sunt cu dânșii la un cuvânt, oarecum cu sumeție le grăia, și nu-i credea, și nu vrea să-i sloboază, zicând că și oaste leșească vine multă. Iară Miron Logofătul au răspuns: «Ori să fie voia Măriei Tale, ori să nu fie, noi nu ne vom lăsa casele să le iee tătarii»; și s-au închinat și i-au zis: «să fii Măria Ta sănătos», și au ieșit afară. Și așa, toți boierii și căpitanii au purces cea după cea, pre rând, a se închinare, și au ieșit afară; și cum au ieșit afară, au început a încălecare pre cai, și au purces cu toți în gios,”⁴ lăsându-l pe Vodă Petriceicu singur, „numai cu Hăbășescul Hatmanul și cu casa lui”.

Se poate spune că în acest moment, boierii și slujitorii au față de Domn o atitudine de șleahțici alcătuind o „confederație”, cum se întâmpla atât de des în politica din acel timp a Poloniei.⁵ Acesta ar fi fost desigur stilul pe care l-ar fi adoptat cârmuirea țării moldovenești, de s-ar fi menținut această tendință, sau de s-ar fi realizat planul regelui Ioan Sobieski, urmărit prin expedițiile sale în această țară, de a crea aci un principat pentru fiul său.⁶

În directă legătură cu aceste preocupări, sunt dorințele înfățișate câțiva ani mai târziu acelui rege, la Zolkiev, de boierii moldoveni din partidul polon, - cu Ștefan Petriceicu - cari veneau să-i ceară protecțiunea, la 25 iulie 1684. Din punctele dezvoltate în aceste deziderate, cel dintâi privește libertatea cultului și prerogativele bisericii. Al doilea este cel mai semnificativ: „Se cere eliberarea tuturor Stărilor și emanciparea *a tyrannico et despotico regimine* a boierilor, curtenilor, hânsarilor, dărăbanilor și a tuturor acelor cari sunt așezați pe ocinele lor moștenite; liberarea de toate dările și dăjdiile, cu aceleași libertăți ca acele de cari se bucură nobilii Coroanei Poloniei și Lituaniei, afară de cazul în care ar fi nevoie pentru necesitățile de război ale Majestății Sale Regele și ale Republicii, așa după cum se face în celelalte state și provincii ale Majestății Sale

¹ *Ibid.*, p. 198.

² Apud Iorga, *op. cit.*, VI, p. 335.

³ *Let.*², II, p. 8.

⁴ *Let.*², II, p. 205.

⁵ E de notat și verbul „a se rocoși” (*Let.*², III, p. 49). Cf. ung. *rákos*, dar aci în înțeles de „confederație”, răscoală.

⁶ Halecki, *op. cit.*, p. 220.

Regale.”¹ Nu se poate exprima mai precis și mai clar dorința Stării nobiliare din Moldova, de toate treptele - se înșiră anume principalele categorii de slujitori ostași - de a fi în totul asimilată, în drepturi și îndatoriri, cu nobilimea polonă.

Era în aceste manifestări reacțiunea împotriva regimului de asuprire, care se făcea tot mai aspru, cu prelungirea războiului între Poartă și liga statelor creștine. În Moldova, Dimitrașcu Cantacuzino, după pribegirea lui Petriceicu (1674), dar mai ales bătrânul Duca Vodă, în a treia lui domnie (1678-1684), au introdus sistemul de exploatare nemiloasă în folosul vistieriei otomane, care a grăbit procesul de descompunere al vechilor Stări și de înlăturare a privilegiilor lor tradiționale. Întoarcerea lui Duca Vodă din Constantinopol, la 1681, cu încrederea înnoită și purtând înaintea lui trei tuiuri, ca semn al hătmăniei Ucrainei, care se adăuga la domnia Moldovei, a mai însemnat o clipă de răgaz. Nunta fiicei sale cu fiul lui Radu Vodă a fost una din acele serbări, cari au rămas în amintirea țării; veniseră soli din Muntenia, din Ardeal, din Polonia, și „din țara Căzăcească cea mare, de peste Nistru [...] Și s-au veselit două stăpâniri cu feluri de feluri de muzici și de jocuri, și de pelivani, și cu puste; și giucau două danțuri prin ograda curților domnești, și pe ulițe, cu toți boieri și giupănesele, împodobiți, și toți neguțitorii și tot târgul; și un vornic mare purta un cap de danț, și alt vornic mare purta alt cap de danț, îmbrăcați cu șarvanale domnești [...] cât nu era nuntă, și era minune.”² Dar a doua zi după această veselie, în cari dănțuiseră toate Stările în cinstea domniei, începură zilele grele. Duca Vodă luase în serios hătmănia lui ucraineană; începuse a clădi curțile sale la Niemirow pe Bug, și la Țiganăuca în fața Sorocăi, investiții a căror valoare urma să o scoată tot din Moldova; de fapt, el cheltuia „nu ca un Domn, ci ca un Crai”. Cronicele se întrec în a descrie dezlănțuirea urgiei fiscale, care s-a abătut atunci asupra țării, lovind cu egală cruzime în toate interesele și în toate categoriile sociale. Despotismul lui Șerban Cantacuzino în Muntenia, era de natură mai mult politică și urmărea înlăturarea adversarilor: acel al lui Gheorghe Duca era de-a dreptul economic,³ o tiranie de zapcii strângători de biruri. „Strânsoare mare pentru bani făcea tutulor, și boierilor și neguțătorilor și a toată țara, muncindu-i și căsnindu-i pre toți în toate chipurile, pre unii cu închisori pedepsindu-i, pre alții cu munca, și bătai cu buzduganul până la moarte, ucigându-i [...] nu cruța nici boier, nici sărac, nici țaran, nici femei”. Se dau și exemple: Toader Palade vel vornic, Tudose Dubău vel spătar, Chiriac Sturdza biv vel spătar și alți mazili, închiși la seimeni; Ursache, fostul mare vistiernic „cel vestit de bogat”, legat la stâlp în gerul iernii, sau bătut la tălpi în temniță; Ioan Isar vistiernicul și Andrei Șipoteanul, vornic de poartă, legați în pielea goală și unși cu miere, vara „de-i mâncau muștele și albinele”; în sfârșit, trei jupănese văduve, ale lui Ștefan Brăiescu, Bucium și Sandul Stamati, neputând plăti „hârțiile” pe cari domnia le scosese asupra fiecăruia, „le-au legat și pre dânsule la puști, de sta ziua legate, iară noaptea stau închise la odăile seimenilor.”⁴ Iar numai când Iani Hadâmbul îndrăznește să arate lui Vodă că nu s-a mai pomenit nicăieri „să se lege la puști femeile boierilor, dacă mor”, Duca se prefăce că atunci află de aceste nelegiuiri: „Să-i bată Dumnezeu, păgânii”, și poruncește să le dea drumul.

Un alt pasaj al acestei relațiuni merită a fi reprodus, pentru că rezumă o întreagă evoluție ce se dezvoltă atunci într-un ritm precipitat: „Blestemat era boierul de pe atunce ce avea sub ascultarea lor breaslă, cumu-i la vel logofăt curtenii, la vel vornic hânsarii, la hatman călărașii, că și ținuturile istoveau și breslele ce avea sub ascultarea sa, cari de atunce s-au stins casele boierești mai toate, și au încăput la mari datorii, de au rămas vânduți și feciorii lor până astăzi [...]”⁵ Rapacitatea fiscului „istovea” astfel deopotrivă, pe micii privilegiați grupați în corporațiuni, pentru solidaritatea lor în fața birului, și pe marii demnitari, cari răspundeau de împlinirea acestor plăți. Nu e nici o mirare că fugeau „boieri și mazili, de groaza lui, printr-alte țări;”⁶ cu deosebire în Polonia aflau adăpost și nădăjduiau ca de acolo să vie războiul mântuitor. Dar a doua incursiune a lui Ștefan Petriceicu (vara

¹ Hurmuzaki, *Doc. Supl.* II, III, 1, no LXXVIII, p. 151-152. Cf. Iorga, *op. cit.*, VI, p. 431.

² Neculce, *Let.*², II, p. 216.

³ Cf. Iorga, *op. cit.*, VI, p. 410.

⁴ *Let.*², II, p. 27.

⁵ *Ibid.*, p. 28. Cf. pentru aceste bresle fiscale mai sus.

⁶ Neculce, *Let.*², II, p. 216.

1684) nu a putut statornici regimul de libertăți și privilegii, pe care pribegii îl ceruseră de la regele Ioan Sobieski, biiuitorul de la Hotin și din fața Vienei.

Tirania cumplită a lui Duca Vodă, urmată în totul de Dumitrașcu Cantacuzino într-o nouă domnie (1684-85), în care s-au repetat aceleași scene de împilare și de groază, a determinat totuși o reacțiune, până și la acei cari rămăneau credincioși politiciii turcești. A fost mai întâi o nouă izbucnire a vechii dușmăanii împotriva „grecilor”, învinovați de toate prigoanele unei domnii, ce le încredințase slujbele cele mai de seamă. Povestirea lui Neculce este deosebit de pitorească, atunci când descrie plecarea domnului mazilit de la curtea din Iași, împreună cu sfetnicii și slujbașii săi: „la ieșitul din curtea domnească, arăta fantasmă, de ziceau surlele și trâmbițele și băteau dobele. Dară noroadale tot îl suduiau și îl hătcăiau, și aruncau cu pietre și cu lemne după dânsul; și cu această cinste frumoasă au ieșit Dimitrașcu Vodă din Moldova! [...] Așijderea la acea gâlceavă, urmează sfătosul cronicar, prins-au Fliondor armașul la gazdă pre un grec, anume Mavrodin paharnicul”, pe care ni-l arată, purtat numai cu cămașa, șezând pe un cal cu fața la coadă, „prin mijlocul târgului la Copou, la primblare, și-l privea tot norodul ziua amiazăzi mare, și-i ziceau feciorii ce-l duceau: «Zi, Grece, cal murg la fântâna Bordii». Iară el nu putea zice [...], ce zicea: «Ologo murgo sto funtina Bordii». Iară slugile lui Fliondor îi dau palme și-i ziceau: «Zi, Grece, bine, nu zice așa!»” Acest fel de zaefet frumos i-au făcut - ceea ce nu împiedică pe Mavrodin să se întoarcă și să mai ție slujbe sub alte patru domnii, „până ce au murit bătrân, și nu s-au mai putut curați țara de dânsul!” Prilej pentru Neculce de a-și vărsa focul împotriva grecilor: „Așa socotesc eu cu firea mea această proastă: când a vrea Dumnezeu să facă să nu fie rugină de hier, și turci în Țarigrad să nu fie, și lupii să nu mănânce oile în lume, atunce poate nu vor fi nici greci în Moldova și în țara Muntenească; nici or fi boieri, nici or pute mânca aceste două țări cum le mănâncă [...],”¹ deși în această amărăciune se amestecă poate și resentimente personale, și se uită sângele grecesc care curgea în vinele scriitorului însuși. Dar în Moldova ca și în principatul vecin, familiile grecești așezate mai de mult se socoteau pământene, și făceau cauză comună cu băștinașii împotriva „veneticilor” proaspeți.²

Dar totdeodată se simțea nevoia ca puterea domnească, chiar supusă Porții, să nu se întemeieze numai pe teroarea seimenilor, sau pe ajutorul distrugător al oardelor tătărești, în urma expedițiilor în cari Sobieski străbătuse Moldova, luând cu el și pe mitropolitul Dosoftei, toată partea de Nord rămăsese ocupată de poloni, iar „podgheazurile” lor și ale moldovenilor cari țineau cu dâșii, nelinișteau cealaltă parte a țării.³ Bătrânul Constantin Cantemir, care își începea domnia după alaiul de plecare al lui Dumitrașcu Vodă, trebuia să caute un sprijin în țară. Împotriva boierimii mari pe care o bănuia de simpatii polone, el se întemeiază tot pe pătura inferioară a Stării, care suferise atât de mult de urgia birurilor; „Că erau, scrie Neculce, boierii prea supărați de Cantemir Vodă; că erau la curtea domnească boierinași tot feciori de mojici, Codreni și Gălățeni; și zice Cantemir Vodă, că Domnul face neamurile, Domnul le stinge; și-i erau urâți feciorii de boieri, să nu-i vază în ochi, după cum îi era natura lui. Și era în cinste numai hatmanul Bogdan ginere-său, și cu Iordaki vistiernicul Ruset; acești doi schiverniseau și mâncau țara cum li era voia. Deci, boierii pe acea vreme nu mai puteau suferi să fie călcați de acei doi boieri, și de mojicia celor alți mai mici de curte [...] când ieșeau la țară cu slujbe boierinașii, făceau multe necazuri caselor mari a boierilor.”⁴ Se poate vedea cum se reflectă această concepție despre puterea Domnului în scrierea mai târzie a lui Dimitrie Cantemir, de la care ne-a rămas și o biografie a tatălui său; dar este în același timp o încercare de a reveni la o tradiție mai veche, care căuta să afle în micii privilegiați, un reazem împotriva preponderenței marii nobilimi. Prin aceste împrejurări, noțiunea Stărilor, ca factor organizat și de răspundere în guvernarea Moldovei, redobândește oarecare actualitate și temei politic în ultimii ani ai secolului al XVII-lea.

¹ *Let.*², II, p. 229.

² I. C. Filitti, *Evoluția claselor sociale în trecutul Principatelor*, *Arhiva p. știință și ref. socială*, VI, p. 341-342.

³ Neculce precizează că s-au ars atunci „multe curți boierești la țară și la Iași”. (*Let.*², II, p. 233). În lista pe care o dă, figurează Ruginoasa, Stolnicenii și Pașcani, ceea ce confirmă existența acestei din urmă curți cantacuzinești la acea dată, și refacerea ei la începutul sec. XVIII. La 1733, după același izvor, o vizitează Grigore Ghica (*Ibid.*, p. 371).

⁴ *Let.*², II, p. 240.

Nu fără a da loc, desigur, la nouă și sângeroase frământări: în dușmănia aceasta dintre Cantemir bătrânul și fruntea boierimii, au fost jertfiți, cu „tiranie și năpastă”, la 1691, Miron Costin și fratele său Velicico. Dar asistăm, a doua zi după moartea voievodului, care a răposat în scaun, la o alegere după vechiul obicei al țării: „Deci au gătit divanul cel mare, și s-au strâns toată boierimea, și Mitropolitul, și slujitorii la curte... ce slujitorii au și început a strigare că altul nu le trebuie să fie Domn, ce numai Dimitrașcu Beizadea, feciorul lui Cantemir Vodă. Ce, boierii și țara nu cutezau să zică într-alt chip, că se temeau de slujitori.”¹ Tot aceștia impun deci prima stăpânire a viitorului Domn cărturar, care a ținut numai câteva săptămâni ale anului 1693. Dar Poarta nu mai voia să primească asemenea inițiative, și alesul slujitorimii trebui să lase scaunul lui Constantin, fiul lui Duca Vodă, care sosea cu firmanul de la Constantinopol. Reacțiunea se simte de îndată: „început-au a prindere pe boierinașii lui Cantemir Vodă cei rădicați din neamuri proaste, ce zicea Cantemir Vodă că i-a face neamuri, și începură a-i batere și a-i închidere în temnițe și pe la siimeni și-i sărăciră, de rămaseră precum le au fost postrigul, moijici [...] și cu cale le-au făcut, încheie boierul Neculce, că vai de boierul, ce se roagă moijicului.”²

Antagonismul între marea boierime și slujitori nu împiedică însă revenirea la un sistem de consultare a Stărilor, în împrejurări mai însemnate. În a doua sa domnie, după 1700, același Constantin Duca, folosind metode cu totul deosebite de acele cari făcuseră ultima domnie a tatălui său, atât de odioasă, s-a străduit să mai pună stavilă pacostei de biruri, și să oprească în viitor dările grele ale văcăritului și ale „cearacului” mierii. „Însă au făcut sobor în divanul cel mic, strângându-se țara și boierimea, și s-au îmbrăcat toți arhierii în vestmintele sale cele arhieriești, și întâi s-a sculat Domnul Constantin Vodă în picioare, luându-și gugiumana din cap, plecându-și capul cu chip smerit spre țară, de și-au cerut iertăciune, căci în domnia lui s-au isvodit aceste obiceiuri de mare neputință a țării. Și așa țara cu toții cu dragoste au strigat până în de trei ori: «Dumnezeu să-l ierte».”³ Este mai mult îndeplinirea unei forme cu decorul cuvenit, dar faptul însuși își are înțelesul.

Obiceiul se menține și sub domniile următoare: Antioh Cantemir, la 1705, confirmă prin mare blestem privilegiile fiscale ale mănăstirilor, „împreună cu arhierii țării și cu tot sfatul său de la mare până la mic iscăliți, cum să nu mai fie amestecate la dări cu țara, ce să-și plătească rupta pe sferturi.”⁴ Și Mihai Racoviță, în a doua domnie de la 1707, se crede obligat să se lege cu mare blestem, să nu mai dea desetină țărănească mitropolitul, episcopii, boierii, mănăstirile și breslele, „ce vor fi cineși după statul său în scuteala cea dintâi”⁵ - făgăduiala călcată, înainte încă de a o fi iscălit episcopii. Preocuparea de a ține totuși seamă de privilegiile de Stare și de a asigura diferitelor categorii măcar avantaje materiale, în lipsa unor rosturi mai precise de ordin politic, apare ca un rezultat al suferințelor și al luptelor din epoca precedentă. De altfel, Neculce observă că „Minai Vodă nu putea deplin să stăpânească cum se cade, că și boierii Moldovei pre aceea vreme erau niște boieri mai țaпени, mai putincioși, se iubiau unul cu altul și se învoiau la sfat.”⁶

9. TEORIE ȘI PRACTICĂ POLITICĂ SUB DIMITRIE CANTEMIR ȘI NICOLAE MAVROCORDAT

Două atitudini politice trebuie să reție interesul cercetării în privința acestei perioade, relativă la chestiunea Stărilor din Moldova și a relațiilor lor cu Domnia: cea a lui Dimitrie Cantemir și cea a lui Nicolae Mavrocordat. Despre amândouă, avem norocul de a fi informați prin mărturia a trei contemporani, ale căror cronici capătă pentru împrejurările ce le-au trăit, și în cari doi din ei au avut și rosturi însemnate, valoarea unor memorii, opere de un gen atât de rar în istoriografia noastră, mai

¹ *Ibid.*, II, p. 244.

² *Ibid.*, p. 247.

³ *Ibid.*, II, p. 46.

⁴ *Ibid.*, p. 52.

⁵ *Let.*², II, p. 56. Încă un exemplu de folosire al cuvântului *star* în înțeles de „Stare”.

⁶ *Ibid.*, p. 289.

veche sau chiar mai nouă: e vorba de Nicolae Costin, Ion Neculce și Axintie Uricariul,¹ fără să mai amintim și scrierile lui Dimitrie Cantemir însuși.

Am mai avut ocazia să examinez aci concepția despre cârmuirea Moldovei a celui mai învățat dintre Domnitorii acestei țări, așa cum ne-o redă capitolul I din cartea a II-a a „Descrierii” sale;² ea este hotărât și categoric absolutistă, făcând să decurgă totul din voința și bunul plac al Domniei. Acest mod de a vedea continuă astfel tradiția începută de la Vasile Lupu și, desigur mai direct, sistemul de guvernare al bătrânului Cantemir: „Domnul face neamurile, Domnul le stinge”. El se întregește cu importanța pe care o capătă în această scriere, ca și în altele mai vechi ale călătorilor (Bandini sau Paul de Alep), sau mai nouă - problemele de protocol și de ceremonial. Prin aceste capitole din „Descriptio Moldaviae” ca și prin alte opere asemănătoare, ia ființă în această vreme o literatură românească de ceremonial, ce a făcut obiectul unui studiu amănunțit al D-lui Dan Simonescu,³ și în detaliile căreia ar fi de prisos să intrăm aci. Impresia de căpetenie ce se desprinde din ordinea precisă și impunătoare a tuturor solemnităților de la curte, începând cu alaiul domnesc la sosirea în țară, până la toate slujbele religioase și obiceiurile de peste an, este aceea a unei ierarhii de vădită inspirație bizantino-otomană,⁴ așezată ca un decor bogat și sclipitor, în jurul figurii centrale a Domnitorului, de la care purced hatărurile și urgiile. Interesează cu deosebire, în ce privește Starea boierească, împărțirea ei în trei clase sau „trepte”, ce pare desăvârșită încă din veacul al XVII-lea, dar mai suferă oarecari modificări în decursul secolului următor, cum ne-o arată „condica” mai târzie a logofătului Gheorgachi, de la 1762. Ea cuprinde după Cantemir, 18 slujbe în prima clasă de la marele stolnic la marele căminar, 13 în clasa a doua, de la spătarul al doilea la ușierul al doilea, și o ierarhie de zece grade în clasa a treia, de la al treilea postelnic la vornicii de poartă. Se mai adaugă 18 slujbași mai mici, cinci dregători ai Doamnei și un număr de slujitori de serviciu zilnic, camerieri, aprozi, păhărniceii, postelniceii, stolniceii, armășei și ușieri, dar tot funcționari nobili cari se pregăteau „pentru demnități mai mari”. Este însă o ordine de Curte mai mult decât de Stare, și dovedește precumpănirea totală a demnităților și slujbelor, în stabilirea gradului de considerațiune și influență de care se bucură boierii moldoveni. Vom căuta însă zadarnic, în afară de rosturile de judecată amintite cu prilejul Divanului, curtea superioară de justiție a țării, o expunere a drepturilor politice ale ordinilor privilegiate, sau o aluzie la adunări mai numeroase ale Stărilor, cari ne-au amintit de atâtea ori dietele ungurești sau polone. Ar fi tot atât de nepotrivit să căutăm o adunare a Stărilor Generale ale Franței în maiestuoasa orânduire a Curții Regelui Soare, model pe care generația lui Dimitrie Cantemir îl avea mereu în fața ei, laolaltă cu pompa orientală a Seraiului.

Un oarecare contrast cu aceste date, pe cari le culegem din scrierile eruditului Dimitrie Cantemir, îl oferă acele ce le înfățișează acțiunea sa politică. Este adevărat că Nicolae Costin prezintă gestul, cu cele mai mari consecințe, al Domnitorului: alianța cu Petru cel Mare și chemarea armatelor rusești, ca o inițiativă personală, împărtășită la prea puțini: „știindu-se el pre sine foarte a fi învățat, n-au socotit ca să întrebe sfat de boierii cei bătrâni; ce cu mintea sa cea crudă, au socotit de au trimes pe Pricopie Căpitanul [...] la împăratul Moscului...” Mai departe e vorba de trimiterea, tot în taină, a logofătului Ștefan Luca, cumnatul lui Neculce, pentru încheierea tratatului, și nu lipsește nici aluzia la acest din urmă, proaspăt investit cu comandamentul oștirii: „au purces Dumitrașcu Vodă de cu seară, cu Ion Neculce hatmanul, sfetnicul său [...]”⁵

Știm însă de altă parte că Neculce s-a apărat, atât în cronica sa, cât și la judecata ce i s-a făcut mai târziu pentru moșie și ale cărei acte ni s-au păstrat, de învinuirea de a fi sfătuit pe Domn să apuce drumul, care i-a dus pe amândoi în pribegie: „măcar că mulți zic că eu l-am îndemnat să se

¹ Critica lui Constantin Giurescu a dovedit mai de mult (*Contribuțiuni la studiul cronicelor moldovene, An. Acad. Rom., Mem. Secț. Ist., s. 2-a, XXX, 1907*) că din letopisețul publicat de Kogălniceanu sub numele lui Nicolae Costin, numai partea care privește domniile lui Nicolae Mavrocordat și Dimitrie Cantemir este opera lui, cealaltă fiind compilată din „izvoade” mai vechi. Pentru Axintie Uricariul, v. acum introducerea la noua ediție a D-lui Ioan St. Petre, Casa Școalelor, București, 1944.

² V. mai sus.

³ *Literatura românească de ceremonial. Condica lui Gheorgachi*, București, 1939.

⁴ *Descriptio Moldaviae*, Cartea a II-a, cap. III și urm. Cf. D. Simonescu, *op. cit.*, p. 55 și urm.

⁵ *Let.* ², II, p. 92, 99.

închine la moscali, dară grăiesc cu năpaste, și ca niște oameni ce nu se pricep și nu știu, că atunce erau toți creștinii bucușii moscalilor, nu numai eu; că scriau alții mai înainte vreme de chemare pre moscali, mai înainte de cât Dumitrașcu Vodă: muntenii, sârbii, moldovenii cu câți ani mai înainte [...]”¹ Iar la judecată, scoate „un vraf de cărți” ale Sfinției Sale Părintelui Mitropolitului, chir Ghedeon, ale lui Antohi hatmanul și ale lui Savin banul și ale altor mulți, toți chemând pe ruși cu „înbunături deșerte”. Însuși vornicul Lupu, care pretindea că a rămas singur credincios Porții, „când au început a trece vizirul Dunărea în această parte, îndată au rezept la împăratul Moscului de i-au dat de știre [...] Dacă au fost dumnealui drept Porții, pentru căci au dat de știre moscalilor că trec turcii Dunărea?”² De altfel în momentul în care situația se limpezește și Domnitorul poate arăta boierilor rămași pe lângă el, că a chemat la dânsul straja înaintată a rușilor, îl întâmpină aprobarea lor: „Bine ai făcut, Măria Ta, de te-ai închinat, că noi ne temeam că te-i duce la turci, și așa aveam gând [...] să te părăsim și să ne ducem să ne închinăm la moscali”. Numai Iordache Ruset are o notă de prudentă rezervă: „Te-ai cam grăbit, Măria Ta, cu chematul moscalilor, să fi mai îngăduit Măria Ta până li s-ar fi văzut puterea cum le-a merge”. Dar Dimitrie Vodă îi răspunde că „nu mai era vreme a mă mai chivernisi, temându-mă ca să nu mă apuce turcii; iată că și din dumneavoastră m-ați părăsit o seamă și nu sunteți într-un cuvânt și într-o credință cu mine.”³ Rezultă din toate aceste destul de limpede, că doar alegerea momentului a stat în puterea Domnitorului; orientarea spre Rusia era dorită de cea mai mare parte a Stării boierești și era în sentimentul opiniei publice: după declinul Poloniei, ridicarea unei mari puteri pravoslavnice ca vrăjmașă a Porții, deșteptase iarăși nădejile și năzuințele spre o viață mai liberă.

Mai precis însă se delimitează conlucrarea între Domnie și nobilime în „puncturile” tratatului încheiat în prealabil cu țarul, înainte de începutul războiului. Neculce rezumă astfel acele cari privesc situațiile respective: „[...] Pre Domn să nu-l mazilească împăratul până la moarte; și pe urmă din fiii lui să fie, pre carele și-ar alege țara. Neamul lui să nu iasă din Domnie; numai când s-ar haini, sau când și-ar lepăda legea, atunce acela să lipsească și să puie din frații lui. Pre boieri să nu-i mazilească Domnul din boierie până la moarte, sau cu mare vină să-l scoată [...] Mazilii și mănăstirile să-și stăpânească ocinele, moșiile și vecinii săi; și să-și iee și desetină de stupi, și de mascuri, și goștină de oi de pe moșiile sale [...] Domnul pre boieri să nu fie volnic a-i pierde, orice greșală ar face, fără sfatul tuturor, și fără iscălitura Mitropolitului [...]”⁴

Clauza de ordin dinastic reproduce cea din tratatul pe care bătrânul Cantemir îl încheiase, la vremea sa, cu celălalt împărat creștin, acel al Austriei; ea reprezintă deci năzuințele mai vechi ale familiei.⁵ Ea răspunde de altă parte, și unei anumite metode a politicii rusești: condiții asemănătoare vor fi prevăzute pentru Georgia și regele ei Wakhtang, câțiva ani mai târziu.⁶ După însemnările lui Neculce, această clauză a fost cea mai discutată atunci când, după sosirea țarului la Iași, miniștrii săi Golovkin și Raguzinskii au expus condițiile tratatului „tuturor boierilor mari ai Moldovei” pe cari îi chemaseră la o consfătuire: „Iară Iordaki Ruset Vornicul cu ceata lui [...] iară au început a strigare că nu-i bine să fie tot de un neam Domn, ce să se schimbe Domnii. Deci o samă de boieri țineau în partea lui Dumitrașcu Vodă și ziceau că nu-i bine să se schimbe Domnii, ce, să fie pre neam, să iasă zavistia și cheltuiala din țară [...] și se priciau ei în de ei, înaintea lui Golovkin, și nu socoteau că este lucru cu rușine”. Cancelarul rus pune capăt discuției, arătând tuturor că „într-alt chip nu se poate [...] Atunce, adaugă cronicarul, au priceput Golovkin pre boierii Moldovei, ce fel de oameni pismătareți sunt, și cum nu se iubesc.”⁷ A urmat și surghiunirea lui Rosetti, care a trebuit să stea doi ani în Rusia. Erau și acum, cum a văzut Nicolae Iorga, două tendințe: una dinastică a Domnului, și

¹ *Ibid.*, p. 310.

² Citat de N. Cartoian, *op. cit.*, p. 191.

³ *Let.*², II, p. 311. Pentru încercări anterioare de a stabili legături cu rușii, încă din timpul lui Mihai Vodă Racoviță (1707-1709), cf. *ibid.*, p. 291.

⁴ *Let.*², p. 306. Aceste din urmă condiții lipsesc din textul publicat în Gh. Petrescu, D. A. și D. C. Sturdza, *Acte și documente relative la Renașterea României*, I, p. 15-18 după *Polnoe Sobranie Zakonov*, IV, p. 659. E posibil să fi fost două redactări, din care numai una a rămas în arhivele rusești.

⁵ Cf. Raportul Iezuitului francez Philippe Avril, în *Arhiva ist.*, 1,2., p. 15.

⁶ Cf. N. Iorga, *Gesch. des Osmanischen Reiches*, t. IV, p. 400-408.

⁷ *Let.*², II, p. 316.

alta oligarhică a marilor boieri, cari nu voiau stabilitate în succesiunea domnească, având desigur și ei ambițiile lor.¹ Poate erau îngrijorați și de recrutările masive ce se făceau pentru oaste, cu lefi plătite de ruși, cari atrăgeau sub steaguri nu numai pe slujitorii cu menire ostășească, dar și altfel de lume: „ce și ciobotarii, croitorii, blănării, cârcimarii; slugile boierești lăsau pre stăpânii săi și alergau de se scriau la steaguri, oaste de strânsură din târg”, așa cum fusese odinioară, cu un secol în urmă, pe vremea lui Ștefan Tomșa. Se răspândise vorba că acela „carele n-ar veni la oaste, va rămânea podan și lipsit de moșiile sale.”² Cei ce apucaseră domnia lui Constantin Cantemir, își aminteau avântul pe care îl luaseră, sub el, slujitorii de neam „mojic”, cari primejduseră rosturile boierimii.

Se lămuresc prin aceste împrejurări celelalte clauze, cari garantează privilegiile Stărilor, bisericești și nobiliare: cea mai însemnată e desigur ultima, care prevede că nici o pedeapsă nu se poate da „fără sfatul tuturor”, și fără asentimentul Mitropolitului, după cum stabilitatea dinastică e cumpănită de stabilitatea în funcțiuni. De altfel, ca exemplu practic, se poate aduce iscălitura solemnă a tratatului la Iași de către Domnitor, Mitropolit și boieri, cu prilejul primirii făcute lui Petru cel Mare:³ conlucrarea Domniei cu Stările a avut astfel și o aplicare efectivă. Acțiunea politică a lui Dimitrie Cantemir vădește deci un compromis cu Stările, cu totul deosebit de teoria absolutistă pe care o găsim în scrierile sale.

Motivul principal al acestei deosebiri trebuie căutat desigur în intervalul de timp care a trecut între 1711, anul fatidic al tratatului și al campaniei rusești în Moldova, și 1716, în care e probabil că a fost redactată „*Descriptio Moldaviae*” pentru Academia din Berlin. Neculce, care a însoțit pe Domnul său în Rusia, înseamnă că „i se schimbase firea într-alt chip, nu precum era Domn în Moldova, ce precum era mai înainte pre când era Beizadea tânăr [...] încă și mai rău, și iute la beție, și se scârbia la fie ce, și ușa îi era închisă, și nu lăsa pre moldoveni nicăiri să iasă din târg afară, fără de ucazul lui.”⁴ Surghiunul la Harkov și sfârșitul nenorocit al mării sale întreprinderi îl umpluseră de amărăciune; de altă parte, exemplul pe care i-l oferea despotismul reformat al țarului nu putea decât să întărească tendințele spre absolutism: capitoul din „*Descrierea Moldovei*” este rezultatul acestei experiențe și al acestor supărări; el nu reprezintă ce a făcut Dimitrie Cantemir, în scurtul răstimp în care a domnit, ci ceea ce ar fi voit să făptuiască, dacă soarta i-ar fi îngăduit să se întoarcă în scaunul țării.

Alte concepții aflăm la Nicolae Mavrocordat, care l-a precedat și l-a urmat în domnie; ele sunt cu atât mai interesante de amintit, cu cât ne arată, la cel dintâi din seria Domnitorilor fanarioți, vederi cu totul deosebite de acele pe cari o tradiție rău înțeleasă o atribuie în general acestor stăpânitori. Mărturia lui Neculce e aci cu atât mai de preț, cu cât el nu reprezintă un punct de vedere oficial și nu scrie din îndemnul Domnului, ca Nicolae Costin sau mai târziu Axintie Uricariul. Ea ne confirmă însă ceea ce ni se spune despre întâia lui domnie: grija lui Nicolae Vodă, care se mândrește cu descendența sa, după mamă, din vechiul neam domnesc al Moldovei, de a cruța de urgia fiscală pe „mojici” sau „săraci”, și de a pune capăt abuzurilor. Boierii „zlotași”, strângători de biruri, au trebuit să restituie banii încasați, deoarece cheltuielile de investire fuseseră acoperite din averea personală a lui Mavrocordat, spre marea mâhnire a tatălui său, Exaporitul, care, zice-se, nu dorea să-și vadă fiul domnind în unul sau altul din principate. Se produsese o adevărată mișcare populară: „După ce au sosit Nicolai Vodă în Iași, rădicatu s-au tot târgul asupra zlotașilor, de nu putea om să răzbească pre ulițe de norod mult de oameni, după cum este rândul prostimei [...]”⁵ „Ce văzând divane strașnice, scrie Nicolae Costin, se invitasă oamenii cei cu strâmbătăți asupriți, de apucau unul pre altul, strigând: «haide la divan!» Deci, cei vinovați, și mai vârtos cei ce-s mâncători de slujbe, văzut-am acoleapre loc, și din cei mai de frunte, și din boieri, și din cei mai de gios, scotea bani din buzunar de se împăcau, numai la divan să nu meargă.”⁶ În această dorință de a

¹ *Hist. des Roumains*, VI, p. 581.

² *Let.*², II, p. 312-313.

³ *Ibid.*, p. 319.

⁴ *Ibid.*, p. 335.

⁵ *Let.*², II, p. 295.

⁶ *Ibid.*, p. 89.

stabili un regim de dreptate, se mai săvârșeau și acte arbitrare; dar cu toate metodele, uneori prea „turcești”, prin cari se aplicau vederile „democratice” ale Domnitorului, nici Neculce nu contestă progresele realizate: „Și s-ar fi fost întemeiat țara de oameni, numai, n-au ținut mult domnia.”¹ Turcii l-au înlocuit într-adevăr, încă din toamna anului 1710, cu Dimitrie Cantemir, despre care știm cum a răspuns așteptărilor lor.

La nota favorabilă a acestor cronicari, răspunde însă letopisețul cunoscut sub numele diacului de divan Nicolae Muste: el reprezintă aci punctul de vedere al privilegiaților, loviți în interesele lor: „Ușa lui era închisă, scrie el la capitolul acestei domnii a lui Mavrocordat, tot pentru mândria grecească ce o avea; urât și neplăcut era tuturor [...] Și țăranilor au fost dat voie de se rădicau cu pâra asupra boierilor, de nici îi băga în seamă.”² Se definește astfel o metodă de guvernare autoritară, întemeiată de jos, împotriva Stărilor; ea corespunde mediului otoman, și concepției sale de a gospodări pe „săracii” din raiaua împărăției,³ dar și tendințelor nivelatoare ale nouălor curente de gândire, de cari capetele luminate ale Fanarului nu erau străine.

La a doua domnie, care urmează războiului ruso-turc și pribegirii lui Dimitrie Cantemir, Nicolae Mavrocordat e însă nevoit să-și schimbe sistemul. Țara era pustiită de trecerea armatelor străine și de luptele lor: soldați răzleți, poloni sau suedezi, din acei cari scăpaseră din dezastrul lui Carol al XII-lea, mai cutreerău Moldova; tătarii se învățaseră din nou să jefuiască în voie. Cea mai mare parte din boieri fugise în țările vecine: în astfel de condiții, o cârmuire fără ajutorul lor era imposibilă. „Atunce, înseamnă Neculce Nicolai Vodă își lăsase firea cea sumeată... ce mult se mai lăsase, și trăia bine cu boierii în dragoste.”⁴ Și Muște, deși îl osândește fără cruțare, recunoaște că la „această domnie a doua era mai blând decât în domnia de-ntăi.”⁵ Explicația ne-o dă Adunarea de Stări ținută de Domnitor în 1712, cu Mitropolitul, cei trei episcopi, „cu tot sfatul Domniei, boierii cei mari și mici cu toți egumenii de la sfintele mănăstiri și cu toți preoții de la sfintele biserici” în care se desființează cu mare legământ, desetina de stupi și goștina pe mascuri, ce se luase obicei a se cere, „țărănește”, de la toate categoriile privilegiate: „arhieriei, mănăstiri, preoți, boieri, ficiori de boieri, jupănese sărace, mazili, neguțitori, curteni și alte bresle,” ale căror scutiri sunt astfel restabilite.⁶

Este începutul unei politici de colaborare cu Stările, a căror structură se dovedește încă puternică, pentru a se impune astfel ca instrument de guvernare. Observăm însă, spre deosebire de Țara Românească, că baza de consultare continuă a fi mai largă, și nu se mărginește numai la clasele superioare de dregători și la capii Bisericii. Evoluția, care a restrâns la aceștia forul de conducere și de sfat al principatului vecin, este mai târzie în Moldova și menține aci categoriile inferioare de privilegiați printre factorii „țării legale”

Tot în Moldova a început Nicolae Vodă să aplice măsura care îl deosebește și îl ridică mult de asupra contimporanilor, de a da publicitate socotelilor cârmuirii. „Au chemat pe toți boierii în casa cea mare, scrie Axintie Uricariul după actele oficiale pe care le-a avut la îndemână, și aducând catastifele vistieriei, de-au arătat câte dăjdi și câte venituri domnești s-au strâns la vistierie într-acel an; au arătat și catastihul de câte cheltuiiale s-au făcut cu domnia nouă și câte s-au dat la obiciuiteli dări a țării și la alte cheltuiiale ce s-au făcut cu vezirii, cu hanul și cu pașii ce viniia la Tighinea”. Boierii constată că deși cheltuielile de domnie nouă au fost reduse, „tot n-au cuprins suma veniturilor toate câte s-au cheltuit și s-au aflat date mai mult de Nicolae Vodă pungi de bani...” După ce se stabilește că toate veniturile au fost arătate și că s-a făcut mai mult economie decât altă dată, Domnitorul cere zăpis pe banii pe cari i-a dat personal; „și s-au făcut zăpis și iscălindu-l toți boierii, l-au dat în mâinile lui Nicolae Vodă.”⁷ La împlinirea celui de al doilea an, „iarăș au arătat

¹ *Ibid.*, p. 297. De notat și revocarea daniilor făcute în paguba târgurilor, pentru a le restabili hotarele și ocoalele; e încă o lătură a aceleiași politici. *Let.*², II, p. 85.

² *Let.*², III, p. 41.

³ N. Iorga, *Hist. des Roumains*, VII, p. 21.

⁴ *Let.*², II, p. 341.

⁵ *Op. cit.*, III, p. 57.

⁶ Neculce, *ibid.*, II, p. 347; *doc.* în *Uricariul*, V, p. 248-250. Cf. și Axintie Uricariul, ed. Ion St. Petre București, 1944, p. 113.

⁷ Ed. I. St. Petre, p. 116-17.

Nicolae Vodă sama visteriei, fiind de față și Svințiia Sa patriarhul de Ierusalim și toți arhierei și boiarii țării și iar s-au aflat cheltuit mai mult de Nicolae Vodă în trebii țării, neputându-se cuprinde toate den vinituri și iar au lua zapis iscălit de arhierei și de boiari.”¹ Știm că mai târziu va introduce aceleași expuneri financiare în Muntenia.² E o adevărată prezentare a bugetului în fața unei adunări, care nu e poate chiar „Națională”, cum o califică Nicolae Iorga, gândindu-se la epoca lui Ludovic al XVI-lea și a lui Necker,³ dar îndeplinește mai mult și mai de vreme decât aiurea, rostul de control financiar al regimului Stărilor, care de altfel n-a cuprins nicăieri întregul buget al Statului. Pentru aceste chestiuni importante, privind interese esențiale ale gospodăriei publice, se convoacă însă numai elemente calificate: arhiereii și boierii, a căror experiență administrativă le dă și competența necesară. Bilanțul pe care cronicarul oficial îl încheie al acestei domnii moldovenești, poate deci preamări ușurările și scuturile, de cari au avut parte toate Stările: arhierei, mănăstiri, preoți, boieri, mazili, jupânese sărace și slujitori.⁴ Ele se mențin ca o realitate în viața țării, și vor continua să fie consultate în cursul epocii fanariole.

La acest reviriment în favoarea lor, contribuie fără îndoială și împrejurările din afară. În anii următori, războiul cu imperialii, care a despărțit Oltenia de Țara Românească, și-a întins la un moment dat operațiunile și în Moldova. „Cătanele” împărătești coboară prin păsurile munților, ocupă partea de vest a țării și încearcă să prindă pe Mihai Racoviță la Iași, cum l-au prins pe Nicolae Mavrocordat la București. Ca și în Muntenia, un partid „nemțesc” sprijină pe năvălitori; numai intervenția tătarilor și efectivul prea slab al cetei căpitanului Frenț, salvează pe Domn, care găsisese adăpost numai în zidurile mănăstirii Cetățuia. Se poate vedea însă, din relațiunile cronicelor, cât de mare fusese primejdia și câți dintre boieri și slujitori trecuseră de partea năvălitorilor.⁵ Era deci cu atât mai necesar de a le câștiga bunăvoința.

Dar nici învățămintele evenimentelor din Polonia nu lipsesc. Neculce, care a stat câțiva ani ai surghiunului său în această țară, a prins cu destulă perspicacitate dedesubtul social al luptelor politice, care ridicaseră șleahta împotriva lui August de Saxonia. Unii din nobili propuneau într-adevăr „să rădice și țara, toată mojmicea asupra sașilor, să-i împresoare mulțimea norodului. Dară Ledihovski care era cap pre mazili (pre șleahtă) au dat sfat că nu-i bine să rădice țara, să se învețe mojmicii la război [...] și dacă îi vor ridica pre toți, vor fi și mai mulți, întunerice de oameni, și or bate pre sași, și poate ne-or bate și pre noi, și ne vor lua moșiile.”⁶ Învățământul ce se putea trage de aci duce de asemenea la nevoia de a întări Stările privilegiate, și de-a nu nesocoti nici una din treptele lor. Cu spiritul conservator și dâr al slujitorimii moldovene, mai des încercată de războaie și de armate străine, nu trebuie să ne mirăm să întâlnim și în secolul al XVIII-lea, mențiuni destule de Adunări de Stări, convocate de Domnii fanarioți.

¹ *Ibid.*, p. 160.

² V. mai sus.

³ *Hist. des Roumains*, VII, p. 80.

⁴ Axintie Uricariul, *ibid.*, p. 174.

⁵ Cf. *Let.*², II, p. 353 și urm.; III, p. 124 și urm.

⁶ *Let.*², II, p. 355. E vorba de luptele confederației din Tarnograd în 1715, împotriva armatei saxone a feldmareșalului Flemming. Cf. O. Halecki, *La Pologne*, p. 231.